

КІНЕЦЬ ДІЛО ХВАЛИТЬ

Переклад Асся Танюк

ДІЙОВІ ОСОБИ

*Король
Французький*

*Герцог
Флорентійський.*

Бертрам, граф Русільйонський.

Лафе, старий вельможа.

Пароль, молодик з Бертрамового кола.

*Кілька молодих французьких дворян, що беруть участь
у флорентійській війні разом з Бертрамом.*

Ключник }
Лаваш, блазень } служать у графині
Паж } Русільйонської.

*Графиня
Русільйонська,* Бертрамова мати.

Гелена, сирота, дочка графининного лікаря.

Вдова Капулетті, флорентійка.

Діана, її дочка.

Віолента }
Маріанна } сусідки й подружки вдови.

*Вельможі з почту короля, французькі і флорентійські офіцери, солдати,
слуги та ін.*

Місце дії — Русільйон, Париж, Флоренція і Марсель.

СЦЕНА I

Русільйон. Зала у замку графині.

Входять Бертрам, графиня Русільйонська, Гелена та Лафе, усі в жалобі.

Графиня Виряджаючи сина, я ніби вдруге ховаю чоловіка.

Бертрам А я, розлучаючись з вами, пані, ніби ще раз оплакую батька. Проте маю коритися волі короля, мого володаря, а відтепер і опікуна.

Лафе Король замінить вам чоловіка, графине; а вам, паничу, батька. Без краю добрий, він неодмінно виявить до вас прихильність: ваша достойність швидше стріне доброту там, де її мало, ніж не знайде там, де її вдосталь.

Графиня Чи є надія, що його величність одужає?

Лафе Король прогнав своїх лікарів, пані, бо марно гаяв час на надію, і скінчив тим, що втратив тим часом і саму надію.

Графиня У цієї славної дівчини був батько,— о, це «Був!»— скільки в ньому жалю!— чие мистецтво майже дорівнювалося величі його душі. Ще трохи— і він зробив би людину безсмертною, а смерті довелось би справляти посиденьки. О, якби він був живий, яким щастям обернулося б це для короля! Я певна— він переміг би хворобу його величності.

Лафе Як його звали, графине?

Графиня То був знаменитий лікар, гідний своєї слави: звали його Жерар Нарбонський.

Лафе Так, то був справжній митець, графине, зовсім недавно король його згадував, захоплювався ним і оплакував його. Якби наука могла змагатися зі смертю, він мавши такі знання, жив би й досі.

Бертрам А яка, шановний пане, у короля хвороба?

Лафе Норця, пане.

Бертрам Я про таке й не чув ніколи.

Лафе Краще б ніхто про неї не чув... То це дочка Жерара Нарбонського?

Графиня Еге ж, його одначка, мій пане, він лишив її на мене. Вона гарно вихована, і я покладаю на неї великі надії. Вона й натурою в батька вдалась, і від того хист її ще більш вартий. Бо коли гарні якості дістаються комусь непутящому, його хвалять із жалем; це чесноти оманливі! Зате її чесноти приваблюють щирістю. Цнотливість — її спадок, добродесність — її заслуга.

Лафе Від ваших похвал, графине, у неї на очах сльози виступили.

Графиня Сльози — саме той настій, у якому найкраще зберігаються похвали дівчатам. Досить їй згадати батька, і глибока журба ту ж мить стирає з її щік рум'янець. Годі, Гелено, візьми себе в руки, а то подумують, що ти виставляєш про людей більше горя, ніж почуваш його про себе.

Гелена Я й справді його виставляю, але я його й відчуваю.

Лафе Скорбота стримана — даннина померлим, але скорбота надмірна — ворог усіх живих.

Графиня Живі, може, тому й доводять скорботу до надміру, щоб умертвити її якнайшвидше.

Лафе Як це розуміти?

Бертрам Пані, я нетерпляче дожидаю вашого напутнього слова.

Графиня Благословляю я тебе, Бертраме!
О сину мій, ти — викапаний батько!
На нього й серцем завжди схожий будь;
Нехай зрівняється твоя звитяга
З шляхетністю походження твого.
Шапуй усіх, та поспіль всім не вір;
Не кривдь нікого. Друзів бережи,
А ворогові миттю дай відчути,
Що рівний ти йому в борні суперник;
Та краще хай не дійде до двобою.
І ще одне: не кидай слів на вітер, —
Хай ліпше докоряють за мовчазність,
Ніж гудять за базікання пuste.
Щедрог тобі небесних! Прощавай!

(До Лафе)

Придворця недосвідченого, пане,
Благаю вас, візьміть під нагляд свій.

Лафе Йому до послуг буде весь мій досвід.
Графиня Час добрий вам! І — боже помагай!
(Виходить)

Бертрам

(до Гелени)

Хай справдиться все, про що лишень ви можете
мріяти! Розраджуйте мою матір, вашу пані, і бе-
режіть її.

Лафе Прощайте, вродливице! Будьте гідні батькової
слави!

Бертрам і Лафе виходять.

Гелена

Ова! Якби ж про це я тільки дбала!
Ні, не за батьком побиваюсь я!
Не плакала я в день його останній
Невтішно так, як плачу я тепер...
Який він був? Уже й не пригадаю.
Лише один в моїй уяві образ,
І це Бертрама образ дорогий!
Поїхав він — і я без нього гину.
Це все одно, що в місяць закохатись,
Який у небі високо пливе,
І мріяти до шлюбу з ним піти;
Він недосяжний, і його промінням
Я можу тільки здалеку втішатись.
Мої жадання — то мої тортури:
Так лань, у лева закохавшись, гине!
Катуючись, я все ж розкошувала,
Бо бачити його могла щоднини
І на скрижальях серця карбувати
Могла в уяві й погляд соколиний,
І брів розгін, і кучері веселі.
Поїхав він — і живиться віднині
Фантазія моя лише минулим...
Там хтось іде? То приятель Бертрамів,
І я люблю його уже за це,
Хоч добре знаю, — він брехун і пройда;
Та до лиця йому усі ці вади, —
Йому і тепло з ними, і приємно,
Тим часом як кошава доброчесність

У хуртовину мерзне голяка.
Так гола істина спішить послугувати
Глупоті, вбраній в пишні шати.

Входить Пароль.

Пароль Помагай вам боже, прекрасна королево!

Гелена І вам, королю!

Пароль Я не король!

Гелена А я не королева.

Пароль Признайтесь: ви щойно думали про дівочу цноту.

Гелена Вгадали. На вигляд ви ніби вояк: дозвольте вас запитати. Мужчина — ворог дівочої незайманості. Як нам від нього захищатися?

Пароль Не підпускайте його близько до себе.

Гелена Але він штурмує нашу фортецю, і хоч би якою мужньою була наша незайманість, вона надто слабка, щоб добре захищатися. Порадьте, як нам відбити атаку.

Пароль Нічого не вийде. Мужчина візьме фортецю в облогу, підкладе куди треба міну і висадить вас у повітря.

Гелена Бережи, боже, нашу незайманість від мін та вибухів! Невже воєнна наука не годна навчити жінок, як їм брати гору над чоловіками?

Пароль Що швидше впаде фортеця незайманості, то швидше чоловік опиниться нагорі. А що раніше чоловік опиниться нагорі, то швидше жінка візьме гору. І не забувайте — відбивши атаку, ви самі лишаєтесь у програту. Отже, мудрість природи не в збереженні дівочої цноти; втрата її лише збагачує природу, і якби ніхто не займав дівчат, від них не народжувалися б інші дівчата. Бо що ви є? Матерія, з якої робитимуть інших дівчат. Отже, втративши цноту, можна одержати десять нових, а спробуй її зберегти, і вона кане у безвість. Ні, то надто холодна приятелька, оця ваша незайманість, — геть її, геть!

Гелена І все одно я трохи з нею почекаю, хоча б мені й довелося вмерти незаймаюю.

Пароль Теж мені скарб! Берегти його — значить іти проти самої природи. Вихваляти дівочу незайманість — все одно що звинувачувати власну матір, а то вже казна-що! Незаймана дівчина все одно що самогубця, бо незайманість сама себе знищує, і таких

ревних цнотливок я б ховав поза церковною огорожею, як самогубців, що чинять замах на саму природу. Незайманість — наче той сир, що породжує хробаків, і вони саму ж її і з'їдять, — вона гине, споживаючи власне твориво. Не кажучи вже про те, що незайманість сварлива, гонориста, ледача і вражена найтяжчим у заповідях гріхом — себелюбством. Якого ж дідька з нею панькатись? Побудьтеся її якнайшвидше — і квіт! Геть її, і за десять років у вас буде десять невинних дівчаток, непоганий процентик, хіба ні? Та й основний капітал залишиться, який був. Геть її, геть!

Гелена А як зробити так, щоб нашу честь узяв той, хто їй любий?

Пароль Зараз, хвилинку... Найскладніше, що незайманість мусить покохати того, хто її не любить. До того ж це товар такий, що швидко псується, — що довше його берегти, то менше за нього одержиш. Отже, його слід позбутися, доки на нього є попит і доки він годиться на продаж. Незайманість схожа на стару придворну даму в пишному, але немодному капелюшку, на ті брошки й зубочистки, що їх давно вже ніхто не носить. Мед з роками набирає міцності й смаку, а дівчина в'яне. Перезріла цнота схожа на сушену французьку грушу, — ні вигляду, ні смаку. Колись вона, може, була гарна й смачна, а тепер — зморщена груша, та й по всьому. Що ви з нею робитимете?

Гелена Облишмо про незайманість...
Ваш пан знайде з числа придворних дам
Собі чимало подруг і коханок, —
Матусю, любку, Фенікса, зорю,
Володарку, порадницю, богиню,
Царівну, зрадницю, солодку смерть,
Пиху сумирну і покору горду,
Сердиту згоду і ласкавий розбрат, —
І низку найпроникливіших слів,
Нашептаних безтямними вустами
Брехунчика сліпого Купідона, —
Нехай!.. То ким же стане він? Не знаю...
І все одно, — врятуй його, всевишній,
Бо при дворі зробити з нього можуть
Такого...

Пароль Ну, якого?

Гелена ...Я жадаю
Йому добра. Проте великий жаль...

Пароль Чого вам жаль?

Гелена

Що наші побажання
Не мають плоті. Ми низького роду
І можемо не більше, ніж бажати,
Та й з тим ховатись маєм від усіх.
Не вільно нам за друзями податись
І висловити їм, як на духу,
Усе, що обмірковуем ми потай,—
Невдячна доля горопашних мрій!

Входить п а ж.

Паж Пане Паролю, вас кличе мій господар.
(*Виходить*)

Пароль Прощай, крихітко. Як зможу тебе згадати, не-
одмінно думатиму про тебе при дворі.

Гелена Пане Паролю, ви народились під щедрою зіркою.

Пароль Авжеж, під Марсом.

Гелена Під зіркою війни? Так я й думала!

Пароль Чому?

Гелена Бо війни вас так замордували, що ви просто не
могли народитися деінде, як не під Марсом.

Пароль Так. І він тоді був у зеніті.

Гелена А мені здається, він ховався тоді за обрій.

Пароль Чому?

Гелена Бо й на війні ви раз у раз ховаєтесь від ворога.

Пароль Це ж воєнна хитрість!

Гелена Ну звісно, коли страх радить рятувати власну
шкуру, найкраща хитрість — дременути, куди очі світять. Але по-
єднання відваги з полохливістю — річ надзвичайно гарна, вона
воістину надає крил для лету: такі пташки, як ви, мені по-
добаються.

Пароль Я людина зайнята і не маю часу відповісти тобі
як слід. Але я неодмінно повернусь сюди справжнім придворцем —
отоді вже й спробую тебе просвітити. Звісно, якщо ти до того часу
вилюднієш і захочеш повчитися в такої людини, як я. А ні, то за-
напасть тебе твоя темнота, і ти помреш невдячною; прощай. Ма-
тимеш час -- читай молитви, не матимеш — згадуй друзів; а ще

краще — знайди собі доброго чоловіка й поведься з ним так, як він з тобою. Прощай.

(Виходить)

Гелена Якщо ти годен сам собі допомогти,
Навіщо небеса святі благаєш ти?
Дають свободу дії нам доля і талан,
І тільки той слабкий, хто сам собі не пан.
Жаданням день у день палає плоть моя,
Та подумки лишень дивлюсь на нього я.
Ні! Чую голос я могутньої природи,—
Вона з'єднає нас попри усі знегоди.
Хто ризику не знав і дрижаки ловив,
Той і не жив сповна, а отже, й не любив!
Розважливосте, геть! Та цур йому, до лиха!..
Король... Чи зможу я? Адже він ледве диха...
А-а, годі! В добру путь! Мій рішенець твердий;
Здійсню я будь-що-будь зухвалий замір свій!
(Виходить)

СЦЕНА 2

Париж. Кімната в королівському палаці.

Сурми.

Входить король Французький з паперами в руках і почет.

Король Зчепились флорентійці та сієнці,
Проте ніхто з них не здолав нікого.

1-й вельможа Так, володарю. Всі про це говорять.

Король Правдива вість. Про це й кузен нам пише,
Австрійський цісар, приписавши далі,
Що флорентійці хочуть незабаром
Військової підмоги в нас просити,
І радить їм відмовити у тім.

1-й вельможа Свою любов до вас, державцю, й мудрість
Засвідчив він не раз, і є підстави
Прислухатись до цісарської ради.

Король Хай буде так! Вважайте, флорентійцям
Відмовлено,— іще до їх прохання.

Але підданцям нашим благородним
Ми дозвіл даємо туди податись
І взяти участь у війні тосканській
На будь-чому боці,— хто як хоче.

2-й вельможа То буде гарна школа для юнацтва,—
Для паничів, що подвигами марять
І нидіють...

Король Даруйте... Але хто там?

Входять Бертрам, Лафета Пароль.

1-й вельможа Граф Русільйонський, молодий Бертрам!

Король Ну й схожий же на батька ти, юначе!
Природа зачала тебе з любов'ю,
Без поспіху, вже ж, бач, не помилилась,—
Будь в нього і шляхетністю душі!
Ну що ж, ласкаво прошу до Парижа!

Бертрам Служити ладен вірою і честю!

Король Хотів би я сьогодні бути дужий,
Як був тоді, коли ми, побратавшись,
Уперше їли з ним солдатську кашу...
О, батько твій, лицарством знаменитий,
Навчавсь у найхоробріших звиятців
І знався на военнім ремеслі!
Він був міцний, але до нас обох
Підкралась тишком-нишком люта старість
І підступом нас вибила з сідла.
Мені приємно згадувати, хлопче,
Про батька мужньославного твого,
Меткий він був на розум і дотепний,
Як наші гострослови-юнаки;
Втім, їхні жарти лучать рикошетом
У них самих, бо жартів тих фривольність
Від істинної гідності далека...
Він гордий був, але пихи не відав,
Він був різкий, але не ображав,
Коли ж таке й траплялося — то рівню,
І все одно не з власної вини;
І честь його тоді, як той годинник,
Показувала графові хвилину,
Коли він мав сказати все, що слід,
І стрілка та була над ним всевладна!
Без гонору він ставився до нижчих,

Схиляючи до них свою величність,
І ним вони пишались!.. Подумай,
Який взірець для наших юнаків!
Вони, його з собою порівнявши,
Могли б переконатись вочевидь,
Як їм, синам, далеко до батьків!

Бертрам Володарю! Цей ваш прихильний спогад
Щедріший буде за надгробний напис.
Блідою епітафія здається
У порівнянні з словом короля.

Король Хотів би я лежати поруч нього!..
Він говорив,— його як зараз чую,
Твій батько слів не марнував, а кидав
Як зерна в землю, щоб зійшли мов руна,—
Він говорив: «Нехай не доживу я...» —
Коли ми з ним прощались по вечері,
«Нехай не доживу до того часу,
Коли в лампаді вигорить олива,
Щоб не чадити перед молодими,
Котрі лише поваціями марять,
І модами хизуються повними,
І вмирають швидше, ніж ті моди».
Він так хотів, і я того ж бажаю.
І вже якщо ні меду, ні вошни
У вулик не ношу я,— значить, час
Мені тепер своє звільнити місце.

2-й вельможа Усі підданці люблять вас, королю...
І ті, що вам найменш про це говорять,
Найбільше побивалися б за вами...

Король Давно вже час зректись мені престолу...
Скажіть-но, графе, чи давно помер
Той ескулап, що батька лікував?
Він славний був!

Бертрам Шість місяців тому.

Король Не вмер би він — я спробував би, може...
Та дайте руку. Лікарі мої
До решти вже мене замордували,—
Природа й неміч міряються хай
Поміж собою. Графе, ви віднині
Мені як син...

Бертрам Спасибі вам, королю!
Сурми. Всі виходять.

СЦЕНА 3

Русільйон. Кімната в замку графині.

Входять графиня, ключник та блазень.

Графиня Отже, я слухаю; що ти хотів розповісти мені про Гелену?

Ключник Графине, я хотів би, щоб усі мої зусилля догодити вам було занесено до реєстру моїх давніх заслуг, бо людина, що сама себе хвалить, ображає власну скромність і чорнить свої вчинки.

Графиня А цей шалапут тут нащо? Іди геть. Твое щастя, що я не вірю скаргам на тебе, і то лише тому, що не хочу у все втручатися. Я певна — тобі вистачить розуму замислити будь-яку гидоту і хитрощів, щоб її здійснити.

Блазень Ви знаєте, ваша світлосте, я людина бідна.

Графиня Добре, добре.

Блазень Нічого доброго в тому, що я бідний, нема, ваша світлосте, хоч багатії, кажуть, і потрапляють потім до пекла. Але якби ви мені справді зичили добра, то ми, побравшись з Ізабеллою, якось би вже влаштували своє життя.

Графиня Ти доконче хочеш стати жебраком?

Блазень Я таки справді жебраю вашої допомоги.

Графиня У чому?

Блазень Щодо Ізабелли... Служити — одне, а одержати спадщину — зовсім інше; гадається мені, бог не благословить мене доти, доки я не дам нащадків. Адже, як відомо, діти — благословення боже.

Графиня Скажи мені, що тебе силує до шлюбу?

Блазень Грішна плоть. Вона спокушає мене, а вже коли спокушає сам диявол, хоч розірвись, а йди.

Графиня І все?

Блазень Ні, ласкава папі, є й інші причини, до того ж благочестиві.

Графиня І можна їх знати?

Блазень Я добряче грішив, — як ви, ваша світлосте, і як усі, в кого є плоть. От я й маю одружитись, щоб каятись...

Графиня Каятись у тому, що одружився, а не в гріхах.

Блазень Крім того, у мене нема друзів, пані; а як буду жонатий, вони неодмінно з'являться.

Графиня Такі друзі — то вороги, йолопе!

Блазень Помиляетесь, ваша світлосте, то найщиріші друзі. Бо ці славні хлопці робитимуть за мене те, від чого я втомлюсь. Хто оре замість мене мою нивку, той жаліє моїх коненят, а мені дає змогу зібрати врожай. Я для нього роконосець, а він для мене наймит. Хто втішає мою жону, той дбає про мою плоть, а хто дбає про мою плоть, той мені найближчий друг. Отже, той, хто цілує мою жінку,— мій найліпший приятель. Якби всі були вдоволені тим, чим вони є насправді, ніхто б не боявся йти до шлюбу. Бо ж і молодий пуританин М'ясоїдль, і старий папіст сер Риббожер, хай там вони собі лаються між собою, коли йдеться про віру,— мають на плечах однакові голови і, отже, можуть стинатися рогами, як усяка інша худоба.

Графиня Чи ти довіку лишишся лихословом і лайливцем?

Блазень Пророком, ваша світлосте. І ось вам правдива пісенька:

Вам розповість про це усяк,—
І багатій, і вбогий:
Кому господь дає жону,
Тому дає і роги.

Графиня Иди геть, соромітнику, ми з тобою потім добалакаємо.

Ключник Вельможна пані, накажіть йому гукнути Гелену, а я вам розповім про неї одну річ.

Графиня Иди й скажи Гелені, що я її кличу.

Блазень

(*Співає*)

Гелена праведно жила,
Пишаючись красою.
Та через ту її красу
Спалили греки Трою.

То чи не жаль Гелени вам,
Ясновельможні дами?
Таж горопаха цар Пріам
У ній душі не тямив.

Коли на світі є жона,
Яка не дурить мужа,
То з десяти хіба одна,—
Та й та, либонь, недужа.

Графиня Одна з десяти? Ти перебрехав пісеньку, голубе.

Блазень Так, ваше світлосте, але я її поліпшив. Здумайте-но лишень: як там не є, а все-таки на кожних десять жінок — одна честива! Якби господь щороку ошасливилював землю такою мірою, а я був священиком, то ніхто б не почув од мене й півскарги на мою парафію! Одна з десяти! Це вам не жарт! Та якби в нас щоразу, коли з'явиться комета чи станеться землетрус, народжувалась одна честива жінка,— чоловіки ще могли б сподіватися на вигреш у шлюбній лотереї. Бо сьогодні чоловік швидше простягне ноги, ніж витягне щасливий номер.

Графиня Іди вже, йди, пане шалапуте; не забудь про мій наказ.

Блазень О, то дуже важка річ — виконати жіночий наказ і не накоїти при цьому лиха. Цнотливість не пуританка, але шкоди від неї не буде. Вона вбереться поверх чорного підрясника непокірливості у білу ризу смирення. Іду, іду, не забув: ви наказали гукнути Гелену.

(*Виходить*)

Графиня Ну то що:

Ключник Я знаю, вельможна пані, як ви любите свою годованку.

Графиня Так, це правда; батько полишив її на мене, але вона й сама потім заслужила мою прихильність. Гелена варта більшого, ніж дістає, і дістане більше, ніж попросить.

Ключник Ваша світлосте, днями трапилось мені бути до неї ближче, ніж вона того, може, бажала. Гадаючи, що нікого нема, вона розмовляла сама з собою; ручуся вам, вона й гадки не мала, що її можуть почути. І що ж? Виявилось, що вона кохає вашого сина. «Фортуно,— вигукнула вона,— ти не богиня, якщо не можеш поєднати нас лише тому, що ми різного стану! Любове, ти не божество, якщо пануєш лише там, де є рівність! Діано, ти не цариця дівочтва, коли годишся з тим, що твою бідолашну амазонку, полишену тобою напризволяще, взято в полон при першій же сутичці, і ти не спробувала ані відбити її, ані викупити!» В її словах був такий пронизливий розпач, якого я ніколи не бачив у молодих дівчат. Я й подумав, що треба якнайскоріше про все вам розповісти, щоб, бува, чого не сталося.

Графиня І добре зробив; тільки тримай усе в таємниці. З деяких прикмет я й раніше про дещо здогадувалася, проте хотіла знати напевне. Лиши мене саму, і нікому ні слова. Дякую за щирість. А до цієї розмови ми ще повернемось.

Ключник виходить.

Троянді юності бог гострі дав шпильки.
Тривки й дошкульні тих шпильок уколи!
Нуртує юна кров, і той вогонь палкий
Не годен затлумитися ніколи.
Сама природа в цьому нам зразок!
Кохайся, юнь, не бійся помилки!
Робили й ми їх доста в ті роки,
Та не вважали це за помилки!

Входить Гелена.

В очах у неї — відчай і знемога...

Гелена Ви кликали, матусю?
Графиня Так, Гелено,
Тобі я мати, і про це ти знаєш.

Гелена Моя шановна пані ви.
Графиня Ні, мати!
Хіба тобі не мати я? Та що це?
Чому це слово так тебе судомить?
Аж скинулась ти, мов гадюку вздріла!
Що тут страшного? Так, тобі я мати,
Хоч не носила я тебе під серцем;
Та іноді спорідненість буває
За вибором не гірша, ніж по крові,—
І я тебе люблю, як рідна мати...
Та що тобі? Знов слово це, Гелено,
Кров леденить тобі? В твоїх очах я
Спостерегла провісницю негоди,
Барвисту Іріс. Сльози ллеш тому лиш,
Що ти дочка мені?

Гелена Що не дочка я, ні!
Графиня Тобі я мати!
Гелена Пробі, майте жалість;
Я роду незначного і нужденна,—
Граф Русільйон мені не може бути

За брата; знаємо, він славний родом,
Мені він — пан, володар по закону,
І я йому служитиму до скону.
Ні, він мені не брат.

Графиня А я не мати?

Гелена Ви мати, пані... А проте скажу:
Я б раю не жадала так стократ,
Як мріяла б вас матінкою звати,
Але — щоб син ваш був мені не брат.
Якби ж я стала донею вам, мамо,
Та не сестрою любого Бертрама!

Графиня Невісткою могла б мені ти стати,
Та крий тебе господь від сеї мислі.
Як зблідла ти! «Дочка», «невістка», «мати»,—
Притьмом тебе бентежать ці слова!
Мій острах спостеріг твое кохання,
Я сліз твоїх гірких причину знаю,
Причину усамітнення твого.
Гелено, покохала ти Бертрама,
І годі соромливо прикидатись,
Що буцімто нема того кохання;
Не відмагайся, бо шоки одна одній
Навзаєм таїну твою речуть,
І погляд твій промовистий аж надто,—
Лише язик січе наперекір!
Скажи, як є. Коли це правда, доню,
Добрячого клубка ти намотала;
А ні — то присягни мені на тому!..
Нехай там як, але якщо ти хочеш,
Щоб небо й я прийшли тобі на поміч,
Відкрийсь мені...

Гелена Даруйте, ясна пані.

Графиня Мого ти любиш сина?

Гелена Згляньтесь, пані!

Графиня Кохаєш?

Гелена Ви не любите його?

Графиня Не ухиляйся і не викручуйсь, доно!
Моя любов — спорідненість по крові,
І визнає її весь білий світ.
Та годі ж бо, відкрийсь мені, дитино,
Бо шила не сховаєш у мішку.

Гелена Ет, будь-як-будь! Відкриюся. Тож свідчу
Навколішках я перед вами й небом,
Що більш, ніж вас, і майже так, як бога,
Бертрама я люблю.
Я роду чесного, хоч незаможна,—
Така й любов: образити того,
Кого кохаю я, вона не може.
Ніколи я його не домагалась
Ні поглядом докучливим, ні словом.
Заволодіть не прагну ним, допоки
Не заслужу його; заслуги ж тої
Не знаю, як здобути. Я сама
Те добре знаю, що кохаю марно,
Що безнадія лиш мені судилась,
Кохання ллю у решето діряве,
Та повені нічим я не спію.
Як той дикун, молюся я на сонце,
А сонце тільки дивиться згори
На нас, сонцепоклонників своїх,
І байдуже йому. Ласкава пані,
Не відплатіть же за мою любов
Зненавистю, хоч любим одного ми.
Якщо колись кохали ви самі,
Жадаючи до болю, до нестями,—
Порукою ж дівочості та цноти
Вам служать ваші нинішні чесноти,
Невже ж то ви не зглянетесь на ту,
Котрій відомо, що вона все втратить,
Котра плекає лиш одну мету,—
Давати, не чекаючи відплати;
Котра,— чи ж це не дивина, графине,—
Тим солодко живе, від чого гине?

Графиня Скажи мені всю правду: до Парижа
Ти лаштувалась їхати?

Гелена Еге ж.

Графиня Навіщо? Тільки правду!

Гелена Чисту правду,—

Я присягну святими небесами!
Ви знаєте, що батько заповів
Мені чимало рідкісних рецептів,
Як засоби, чия цілюща сила
Стократ переважає їхню славу.
Він винайшов їх сам і наказав

У виняткових випадках вживати.
Є серед них один несхибний засіб
І проти королевої норниці,
Яку король вважа за невігойну.

Графиня Й лишень тому,— скажи мені відверто,—
Ти хочеш до Парижа?

Гелена Мила пані,
Ваш син навів у тім мене на розум,
Інакше-бо — король, Париж та ліки —
І в голову мені б це не зайшло!

Графиня Чи ж добре ти усе обміркувала?
Ану як раптом послуги твоєї
Король не схоче? Він в одному ніби
Із лікарями згодився: що краще
Лишити німцям ту напризволяше.
І хто повірить дівчинні невченій,
Коли щонайславетніші світила,
Зневірившись, давно вже склали руки?

Гелена Я певна, що зухвалий задум мій
Зродився під шасливою зорею;
Мої ж передчуття — то запорука
Міцніша, ніж вся батьківська наука.
Отож якби ви, ваше добродійство,
Мене послали спробувати шастя,
То я б життя свого не пожаліла,
Щоб вигоїти нашого державця
У визначену днину і годину!

Графиня Ти віриш в це?

Гелена Так!

Графиня Завтра ж і рушай!
Я почет дам і грошей на дорогу
І друзям при дворі пошлю листи.
Лишившись тут, молитимуся богу,
Щоб допоміг тобі здобутися мети
І виконати свій сміливий план.
Щастя тобі. Я вірю в твій талан!

Виходять.

СЦЕНА 1

Париж. Кімната в королівському палаці.

Входять король Французький у супроводі двох молодих дворян, що вирушають на війну до Флоренції, Бертрам, Пароль та почет. Сурмлять сурми.

Король Прощай, юначе. І не забувай
На полі бою цих воєнних правил.
Прощайте й ви. Якщо мої поради
Ви сприймете обидва так, як слід,
Подвоїться тоді дарунок мій.

1-й дворянин Королю, ми плекаємо надію,
Що вернемось, здобувши перемогу,
І знайдемо вас конче при здоров'ї.

Король Ні, то немислиме, хоч не змирюсь я
З тим, чим мені загрожує нориця.
Щасливої дороги, юнаки!
Вмру чи не вмру,— однак не забувайте,
Що ви — нащадки доблесних французів,
І доведіть Італії, якій
У предківщину Рим лишив занепад,
Що ви прийшли туди не женихатись
Із славою, а взяти з нею шлюб!
Незламні будьте і храбруйте навіть
Тоді, як найхоробріші відступлять,—
І слава не мине вас! Прощайте ж!

2-й дворянин Бажаємо здоров'я вам, королю!

Король І стережіться італійок; кажуть,
Французи їм відмовити не можуть
Ні в чому. То глядіть же, не потрапте
В полон ще до війни!

Двоє дворян Науку вашу
У серці ми, королю, збережем!

Король Прощаймося!..
(До свого почту)

Допоможіть хто-небудь!

Король і почет виходять.

1-й дворянин Як жаль, що ви лишаєтесь, Бертраме!

Пароль То не його вина, друзяко!

2-й дворянин Війна! Похід! Військові сурми!

Пароль Розкіш!
Так-так! Пароль повоював усмак!

Бертрам Мене жаліють! «Молодний!» «Ще рано!»
«Хіба на той рік!» Я на ланцюгу!

Пароль Коли вже, любий, так тобі приспіло,
Без дозволу втечи тоді, та й квит!

Бертрам Еге ж! Я буду тут справляти лежня,
Чи басувати серед гречних дам,
Прилюблюючи їх, щоб з ними вкупі
Вичовгувать підлогу на балах,
Допоки інші славу розхапають!
Клянуся небесами — утечу!

1-й дворянин Це чесний злочин!

Пароль То вчинить його!

2-й дворянин Я стану вам за спільника! Прощайте!

Бертрам До вас, панове, серцем прикипів я,
І біль розлуки гірший від тортур.

1-й дворянин Прощайте, благородний капітане!

2-й дворянин Прощайте, наш Паролю! Ви герой!

Пароль Ви теж герої, благородні вої!

А шпаги наші — сестри; і отож

Усі ми з благородного металу,

Всі — щире золото!

У полку Спінія знайдете капітана Спурію, у нього
на лівій щоці позначка, слід війни, шрам, зроблений оцією шпагою.
Перекажіть йому, що я живий, і намотайте собі на вуса все, що він
про мене розповідатиме!

2-й дворянин Неодмінно, шляхетний капітане!

Пароль Нехай Марс прийме вас у число своїх улюбленців!

1-й і 2-й дворяни виходять.

Пароль Ну то як? Зважились?

Бертрам Ц-с-с... Король.

Входить король.
Бертрам та Пароль відступають назад.

Пароль Поговоріть з цими паничами трохи приязніше, ви обмежились холодним прощанням, а з ними належить прощатись церемонно, не шкодуючи слів. Адже вони ведуть за собою моду: визначають, як треба ходити, їсти, говорити, і взагалі роблять усе лише за останнім криком моди. А якби й сам сатана був за розпорядника танців, за ним треба йти, не збиваючися з ноги. Доженіть їх і попрошайтесь красномовніше.

Бертрам Іду.

Пароль Хлопці вони непогані, і схоже на те, що невзабарі з них вийдуть добрячі вояки.

Бертрам і Пароль виходять.

Входять Лафе.

Лафе

(стаючи на коліна)
Королю, що присудите мені ви
Й моїм новинам?

Король Підведись з колін,
Ось мій тобі суворий буде присуд.

Лафе

(підводлячись)
Отож стоїть людина тут, яка
Собі прощення викупити встигла.
Жадав би я, королю, щоб і ви
Могли так хутко стати на коліна
І з них підвестись за моїм наказом.

Король Якби ж! Я вашу голову тоді
Здійняв би з пліч і попросив прощення!

Лафе

Ваш постріл мимо цілі. Але ось
У чому річ, наш дорогий королю:
Скажіть, ви уздоровитись хотіли б?

Король Ні.

Лафе Не бажа лисиця винограду?
Цей виноград сподобається вам,
Аби лишень дістався він лисиці!
Я щойно бачив ліки чудодійні,
Що навіть камінь здатні оживити.
Від ліків тих і скеля затанцює!
Лише один легкий тих ліків доторк
Піпіна б міг підвести з домовини,
А другий доторк змусив би і Карла
Великого укласти їй сонета.

Король Кому це — їй?

Лафе Та лікарці ж, королю!
Лише гукніть — і з'явиться до вас!
Ні, присягаю вірою та честю,—
Коли по цій жартливій передмові
Дозволите сказати мені поважно,—
Я говорив з особою такою,
Яку мені й обожнити не сором:
Все викінчене в ній і досконале,—
І стать, і вік, і розум, і краса.
Її прийнять ви згодні, а вже потім
Покепкувати з вашого слуги?

Король Добренький мій Лафе! Гаразд! Дозволь
І нам усім побачити це диво,
Щоб захват твій спочутив і король,
І щоб усе минулося шасливо!

Лафе Хай буде так! То справді диво з див!
(*Виходить*)

Король Ну й небилець він тут нагородив!
Так завжди — нісенітниць наплете,
А як поглянеш — то ні се ні те.

Входять Лафе з Геленою.

Лафе Ідїть сміливо.

Король Поспіх твій крилатий!

Лафе Ідїть сміливо. Ось його величність.
Відкрийтеся йому в усьому ширю.
Ви знітилися, мов змовниці. Але
Король наш отаких вродливих змовниць
Прийма без остороги. Ну а я

Лишаю вас віч-на-віч,— наче звідник,
Крессідин дядько. Майтеся гаразд!
(*Виходить*)

Король До нас у справі ви прийшли, красуне?

Гелена Так, наш ласкавий пане. Батько мій,
Жерар Нарбонський, був славетний лікар.

Король Я знав його.

Гелена Тоді йому осанни
Співать не буду; досить і знаття.
Вмираючи, лишив мені він ліки,
І з-поміж них — один коштовний трунок,
Вінець його цілющого мистецтва,
Він наказав сховати якнайдалі
І берегти, як ока в голові.
Так я й зробила. А тепер, дізнавшись,
Що ви недужі і що батьків трунок
Єдино годен вас порятувати,
Приїхала і пропоную вам
І ліки ці, і послуги свої.

Король Спасибі, любя. Але як я можу
Довіритись тобі в такому ділі,
Коли стонадцять вчених лікарів
Можливе з неможливого здобути
Відмовились? Зневажитьсь мій сан,
Якщо тепер я знахарці довірюсь.
Збагни, дитя, що то було б негоже.
Допомогти нам вже ніщо не може.

Гелена А жаль! Ну що ж — утішусь я одним,—
Що виконала я свій обов'язок.
Дозвольте залишити вас. Але
Не згадуйте мене, королю, зле.

Король Та це було б невдячно, далєбі!
Приречений, я дякую тобі.
Ти хтіла, щоб життя струміла течія,
Але не знаєш ти того, що знаю я.

Гелена А все ж — якщо уже нема надій,
Невже завдасть вам шкоди трунок мій?
І не все й найбільший майстер робить сам:
Він дещо доручає підмайстрам.
Святе письмо нам може підказати —

Господь мовля вустами немовляти.
А з джерела маленького ріка
Нерідко чималенька витіка.
Моря всихають, нидіє краса,
Де вчений люд не вірить в чудеса!
З великих мрій бува нікчемний зиск,
А де зневіра — там звитяги блиск!

Король І слухати не хочу! То мара!..
Не скорнстаюсь я з твого добра,
Хоч вдячний і за намір! В добру путь!

Гелена Отак з порога істину женуть!
Спізнав хто суть не розумом самим,
Не вчинить так, ручусь життям своїм!
Як часто ще небесних сил втручання
Вважаємо ми за людське діяння!
Не ошуканка я і не мара мій трунок!
Візьміть же не мене, а небо на спробунок!
Я вірю у свій хист! Я вилікую вас!

Король Але й завзята ж ти! І за який же час?

Гелена Дасть бог, то перш, ніж колісниця Феба
Удруге перетне безодню неба,
Перш ніж Венера двічі серед хмар
Загасить на світанні свій ліхтар,
І по дванадцять склянок двічі
На кораблі моряк проб'є й відлічить,—
Хвороба щезне з вас сама собою,
А плоть наллється міццю і снагою.

Король І чим ти зможеш поручитись нам?

Гелена В заставу я вам честь і сором свій віддам!
Нехай мене ганьблять, як тих продажних дам,
Що пісеньок брудних чимало є про них;
Хай заплямує світ тоді мое ім'я,
В тортурах хай тоді життя закінчу я!

Король У плоть твою слабку вступив священний дух!
Його потужний гук мені бентежить слух.
І що здоровий глузд вважав за неможливе,
Тепер здається нам можливе і важливе.
Пильнуй свого життя, бо все у ньому єсть:
Юнацтво і краса, сміливість, розум, честь.
Щоб ризикнути цим — спробогу, навмання! —
Потрібен тут відчай — чи рідкісні знання!
О лікарю чудний! Прийму я твоїй бальзам!

Хай нам обом щастить! Та, дівчино, зятям:
Якщо я з того вмру, не жити і тобі,
Отож сама тоді пропишеш смерть собі.

Гелена Як не зцілю я вас за ці два дні,
Хай кат стинає голову мені...
Але якщо я дам вам порятунок,
Який мене чекає віддарунок?

Король Проси.

Гелена Відмов не буде ані в чім?

Король Коронаю я присягаю в тім.

Гелена Я вилікую вас, королю! І за те
Своєю владою мені в мужі дасте,
Кого скажу. Шануючи корону,
Не зазіхну я на нащадків трону
Французького, владарю мій єдиний,—
На принців із монаршої родини.
Бо тямлю я, що стану я низького,
Проте з васалів ваших я одного
Такого знаю, що чесно може
Зі мною розділити шлюбне ложе.

Король Додержиш слова — ось рука моя:
Твоє бажання виконаю я.
Признач сама тепер усе притьмом:
На тебе покладаюсь я цілком.
Я мав би розпитатися про тебе —
Хто, звідки, як лікуєш,— та не треба:
Хто більше зна — не конче більше вірить,
Лише простак людей знаннями мірить.
Що ж, хай і так — благословенна будь
Без зайвих розпитів. Чи в цьому суть?
Як спевниш все — нагороджу вдостачу:
За добре діло — ділом я віддячу.

Сурми. Всі виходять.

СЦЕНА 2

Русьїйсн. Кімната в замку графині.

Входять графиня та блазень.

Графиня А тепер я хочу пересвідчитись, чи добре ти вихований.

Блазень От і побачите, що добре мене годували, та погано манер навчали. Проте й ви ж мене послаєте не бозна-куди, а лише до королівського двору.

Графиня До королівського двору! Якого ж тобі ще треба місця, коли ти гордуєш навіть королівськими покоями? Лише до королівського двору!

Блазень Справді, вельможна пані, кому бог дав гарні манери, той житиме при дворі, як у батька за пазухою. Але як уже хто не вміє шарконути ніжною, з вивертом скинути капелюха, послати рукою цілунок, а надто — тримати язика на припоні, той лишиться і без рук, і без ніг, і без язика, та ще й капелюха не буде на що вчепити! Одне слово, заськи йому жить при дворі. Мене ж на козі не об'їдеш, я наготував собі слівце, придатне для будь-якого випадку!

Графиня Так-таки й для будь-якого?

Блазень Авжеж! Моя відповідь — наче крісло в цирульні: підходить до кожної гепи — кощавої, опасистої чи плескатої, — зручно всім.

Графиня І що ж, твоя відповідь годиться кожному?

Блазень Годиться — як грошки адвокатів, як пранці — шльондрі в шовках, як очеретяна обручка — для шлюбу, як млинці — на масницю, як хвацький танець — на травневому святі, як дірка — для гвіздка, як роги — рогоносцеві, як сварлива дурепа — розбишачі, як губам ченця — вустонька схимниці, як пирогові — на́чинка.

Графиня І твоя відповідь така ж дотепна?

Блазень Так, я влучно відповім кожному, — від герцога до простого стражника.

Графиня Якщо твоя відповідь обіймає разом усе, вона, певно ж, має бути чималенька розміром?

Блазень Анітрохи. І, як на вчений погляд, вона нікого ні до чого не зобов'язує. Зараз ви її матимете. Спитайте мене, приміром: «Ви придворець?» Вам буде корисно почути, що́ я відповім.

Графиня Ця гра нагадує мені мою молодість. Проте, поставивши тобі це запитання, я навряд чи порозумнішаю від твоєї відповіді. «Скажіть, ясновельможний пане, ви придворець?»

Блазень «Ах, боже мій, пане!» І все. Простіше простого. Ще, ще, ставте хоч сотню таких запитань.

Графиня «Пане, я ваша приятелька і люблю вас...»

Блазень «Ах, боже мій, пане!..» Далі, далі, не шкодуйте мене.

Графиня «Не знаю, пане, ви, мабуть, не їстимете такої простої їжі?»

Блазень «Ах, боже мій, пане!..» Що це за питання, ставте важчі, не церемоньтесь!

Графиня «Пішла чутка, що вас недавно відшмагали, пане?..»

Блазень «Ах, боже мій, пане!» Ще, ще, не шкодуйте мене!

Графиня Отже, коли тебе перішать дубцем по голому тілу, ти теж кричиш: «Ах, боже мій, пане!» і потім — «Ще, ще, не шкодуйте мене?» Справді, твоє «Ах, боже мій, пане!» буде дуже до речі, коли тебе шмагатимуть; чудова відповідь дубцеві, що гулятиме по твоїй спині!

Блазень Уперше в житті вскочив у тарапату зі своїм «Ах, боже мій, пане!». Бачу тепер, що й добряча річ може служити довго, але не довіку.

Графиня Поводжусь я з тобою надто гречно,
Гайнуючи на теревені час.

Блазень «Ах, боже мій, пане!» Бачите? Доречно!

Графиня Доволі. Передай листа Гелені,
Нехай мені відразу ж відповідь.
Вітай рідню мою і мого сина.
Не дуже...

Блазень Не дуже упадати перед ними?

Графиня Не дуже складне в тебе доручення, от що я кажу,
зрозумів?

Блазень Ще й як! Я, ваша світлосте, чкурну звідси так,
що й ніг своїх не вчую!

Графиня І зразу ж повертайся!

Розходяться в різні боки.

Париж. Кімната в королівському палаці.

Входять Лафе та Пароль.

Лафе Кажуть, чудес тепер не буває! І ось ми порозводили собі філософів, щоб вони обертали нам усе надприродне й загадкове на звичайне й буденне! А через них і ми часто-густо вважаємо за дурницю справді жахливе, замикаємося в шкаралупі гаданих знань, замість того щоб відчутти страх перед невідомим. Ні, це таки найдивовижніший вірєць чуда, явленого нам у нинішні часи!

Пароль Справді.

Лафе Від нього відмовились найвдатніші лікарі...

Пароль Я й кажу: послідовники і Галена, і Парацельса...

Лафе ...найученіші світила медицини...

Пароль Авжеж!

Лафе Визнавши його за безнадійно хворого...

Пароль Саме так я й кажу!

Лафе ...якому вже нічим не зарадиш...

Пароль От-от-от! І якого засуджено...

Лафе На минуше життя й на неминучу смерть!

Пароль Саме так, ви влучно висловились, я теж хотів так сказати!

Лафе Закладаюся, такого ще світ не бачив!

Пароль Справді! Про це навіть, якщо хочете, в одній комедії говорилося... Яка її назва?..

Лафе «Прояв небесної сили в людському діянні».

Пароль О! Саме так я й хотів сказати, саме так!

Лафе Одужавши, наш старий вибрикує, наче той дельфін на хвилях, я, звичайно, з цілковитою повагою...

Пароль Дивовижа! Нема чого й розводитися — дивовижа та й годі! І лише безбожник не погодиться, що тут знати...

Лафе ...руку всевишнього...

Пароль Мої слова!

Лафе ...яка, обравши своїм зряддям слабку плоть...

Пароль ...появила величезну, просто надприродну могутність і не тільки уздоровила нашого короля, а й розбудила в нас...

Лафе ...почуття вдячності.

Пароль Саме так я й хотів сказати. Чудові слова. Та ось і король.

Входять король, Гелена та почет.

Лафе «Lustick!»* — як сказали б голландці. Даю тепер слово честі ходити коло дівчат доти, доки в мене не випаде останній зуб!.. А король міг би тепер пройтися з нею під ручку, як взятий танцюриста.

Пароль Щоб ти ски! Це ж Гелена!

Лафе Бог свідок, вона!

Король Іди й поклич до нас усіх придворців!

Один з почту виходить.

Сідай отут, моя ти рятівнице!
Хай ця рука, якій ти повернула
Чуття та міць, тобі потвердить вдруге:
Одержиж свій обіцяний дарунок
Відразу ж, як його покажеш нам.

Входить гурт молодих дворян, серед них Бертрам.

Ти бачиш цих достойних юнаків?
Вони твої. Я їхній опікун.
Вони вельможні всі, але дарма:
У тебе вибір є, у них — нема.

Гелена Хай вибере достойних наречених
Кохання ваше. Та одному з вас
Сама тепер я суджену призначу.

Лафе Віддав би я гнідого з обладунком,
Щоб, як вони, і зуби мати всі,
І бороду куценьку.

Король Подивися:
Всі, як один, вони високі родом.

* Сильний, здоровий! (Голланд.)

- Гелена* Панове!
Бог дав, і я зцілила короля.
- Усі дворяни* За тебе хвалим господа ми всі.
- Гелена* Ви знаєте, я дівчина проста,
Єдиний скарб мій — то дівоча цнота,
Король звелів, і я почну. Та шоки,
Заллявшись кармазиною, шепочуть:
«Того ми паленієм, що тобі
Самій належить вибрати мужа!
А як відкинеться обранець твій?
Покриємося блідістю навіки».
- Король* Котрий її зречеться, знає хай,
Мою любов він втратить. Вибирай!
- Гелена* Прощай, Діано! Йду я в інший храм
Мені Кохання богом буде там!
(До 1-го дворянина)
Чи вислухали б ви моє прохання?
- 1-й дворянин* І вволив би його, моє кохання!
- Гелена* Я щиро-щиро вдячна вам, юначе,
Але за вами зараз інша плаче.
- Лафе* Бідолаха! Опинитись на його місці — все одно що
поставити на кін життя і програти його в кості!
- Гелена*
(До 2-го дворянина)
Ваш погляд гордовитий розповів
Усе мені промовисто без слів.
Стократ за мене кращої, паничу,
Дай вам господь, і я того ж вам зичу.
- 2-й дворянин* Де вже знайти?
- Гелена* Любов — всьому оплот,
І щастя ви спізнаєте от-от.
- Лафе* Як, усі їй відмовляють? Якби це мої сини, я б їх
відшмагав або послав би до неситого турчина, хай би їх там обер-
нули на евнухів!
- Гелена*
(до 3-го дворянина)
Я не прошу і вашої руки,
Бо це вам кривдно. Знаю — залюбки
Невдовзі поведете ви до шлюбу
Свою єдину і давно вам люблю.

Лафе Ну й хлопці — жоден її не взяв! У кожного з них у грудях крижина замість серця! Мабуть, вони виплодки товстошкірих англійців, — французи б таких не спородили!

Гелена

(до 4-го дворянина)

А ви, даруйте, зовсім ще дитина,
Вам рано бути батьком мого сина!

4-й дворянин О, ви мене не знаєте, красуне!

Лафе Знайшовсь-таки один кетяг! Видно, що твій батько знав смак у вині! А втім, я добре знаю, що ти осел. І це така ж правда, як і те, що мені давно не шістнадцять!

Гелена

(до Бертрама)

Що я беру тебе, сказати я не смію.
Але себе і все, чим володію,
Я віддаю тобі. Бери і володій.
Королю, ось він! Ось коханий мій!

Король Ну що ж, Бертраме! Це твоя жона!

Бертрам Моя жона? В ділах таких, королю,
Я краще покладусь на власну волю.

Король Гелені я завдячую життям!

Бертрам Але чому побратись конче нам?

Король Життям своїм завдячую я їй!

Бертрам Завдячуєте ви — чого ж то мушу я
Спуститися, скажіть, до шлюбу з нею?
Її я знаю. Лікарева донька,
Вона росла у нашому маетку!
За що ж мене ви — з нею! — під вінець?
Яка ганьба! Ні, краще вже неласка!

Король Впослідуеш її ти за низьке звання?
Її підвищу я! Чи ж то не дивина,
Що стільки перепон кладе між нами кров?
Але змішаймо кров шляхетську і просту
В одному дзбанку — їх не розрізниш:
Один у них теплець, і колір, і вага.
Все гідне в ній хвали, а ти гордуєш нею,
Бо не блакитна кров, мовляв, у ній тече?
Цінуєш ти не суть, а титули поважні,
Господь тобі суддя, але ти робиш зле!
Як чинить хто добро, забудьмо про чини!

Вшляхетное його добро, що він вчинив!
Що довгі титули, відзнаки й ордени?
Як часто вбогість душ приховують вони!
Не титул — знак чеснот, а розум і душа,
Найперш вони дають підлоті відкоша!
По вінця в ній приваб — і талану, і вроди,
І в цьому честь її, і в цьому — дар природи.
Бо найвірніша честь виходить з наших дій:
Не предківщина нам, а ми слугуймо їй!
Та й слово «честь» — мов раб, що осквернив олтар.
Сфальшований трофей на цвинтарі почвар!
Надгробок, що на нім — ні квіточки, ні брості,
А в безвісті під ним стлівають чесні кості...
Шкода! Якби тобі сподобалась вона,
Все інше б я їй дав. Бо інше все — мана.
Свій посаг — честь — вона явила нам,
А почесні й багатство я їй дам!

Бертрам Її я не кохаю і не хочу!

Король Твій власний вибір — лиш тобі на шкоду.

Гелена Королю, ви здорові — й я щаслива,
А інше все облишмо.

Король

Ні, зажди!

Він честь мою зневажив! Захистить
Нас від безчестя королівська влада!
Бери її! Гордій та упертюх,
Не гідний ти такого подарунку,
Бо, знехтувавши всі її заслуги,
Ти втратив і прихильність короля.
Хіба не розумієш ти, що, ставши
На шальку терезів її легеньку,
Тебе ми переважимо? Затям,
Що честь твоя зростатиме лиш там,
Де честь твою посіє наша честь!
Собі на благо погамауй лукаву
Гординю і скорися нашій волі,
Як вимага обов'язок від тебе
І наша влада. А як ні, навік
Позбавлю я тебе своєї ласки,
І головою бийсь тоді у мур
Юнацького безпуття й темноти!
І справедлива наша помста всюди
Тебе знайде й нещадно покарає;
Обдумай все як слід і вибирай.

Бертрам Королю милостивий! Я скоряюсь.
Обміркувавши все гаразд, я бачу,
Що ваша найласкавіша величність
Нас любить і бажає нам добра.
І та, кого з погордою вважав я
Тут за нерівню,— з ласки короля
Стає тепер така ж ясна й вельможна,
Як будь-яка природжена дворянка.

Король Дай руку їй і наречи жоною,
І вір,— Геленин посаг перекриє
Твоє багатство.

Бертрам Ось моя рука.

Король Нехай фортуна й королівська милість
Благословить ваш шлюб! Сьогодні ж ми
Увечері відбудемо вінчання,
А пишну учту ми влаштуєм згодом,
По тому вже, як родичі зберуться.
Свою любов мені ти доведеш,
Гелену покохавши без пені.
А ні — то станеш ворогом мені.

Всі, крім Лафе та Пароля, виходять.

Лафе Можна тебе на кілька слів?

Пароль До ваших послуг, пане.

Лафе Твій господар, себто твій пан, добре зробив, що
покинув опиратись.

Пароль Покинув опиратись? Мій пан? Мій господар?

Лафе Так. Хіба ми говоримо різними мовами?

Пароль Не знаю. Ваша мова якась надто брутальна, тут
усього й не втямиш, не проливши крові. Мій господар!

Лафе Можна подумати, що ти рівня графові Русіль-
йонському!

Пароль Рівня! Не тільки йому, а й будь-якому іншому
графові, усім графам, кожному, хто має себе за людину.

Лафе За людину графа. А графські люди — зовсім
з іншого тіста.

Пароль Ваше щастя, що ви надто старий. А то б вам сьо-
годні дісталось.

Лафе Скажу тобі, голубе, що я — чоловік у такій зрілості, до якої тобі й у старості не дожити.

Пароль Не смію зробити того, що мені ох як хотілось би зробити!

Лафе Двічі розділивши з тобою вечерю, я вважав тебе за розумного хлопця; твої розповіді про мандри ще можна було терпіти. Але всі оті шарфи, що ними ти пообвішувався, як вимпелами, упевнили мене в тому, що ти корабель без вантажу. Тепер я тебе розкусив — не шкода й виплюнути. Такий товар, як ти, спускають за дешевину, але ти й того не вартий.

Пароль Якби не переваги вашого похилого віку...

Лафе Не заходь надто далеко у своєму гніві, бо педовго й на халепу нарватися. А тоді вже зглянься, господи, на бідаху... Прощавай, мое гратчасте віконечко, я тебе не відчиню, бо й так бачу все наскрізь. Подай мені руку.

Пароль Пане мій, ви страшенно образили мене.

Лафе Так, і з превеликим задоволенням, бо ти це заробив.

Пароль Аж ніяк не заробив, пане.

Лафе Повір мені, заробив усе, що одержав, до останньої краплі, і я не хочу тебе обкрадати.

Пароль Ну що ж, надалі буду розумніший.

Лафе То поспіши з цим, бо тебе весь час пориває зовсім в інший бік. Якщо тебе колись зв'яжуть оцією твоєю биндою і дадуть прочуханки, ти зрозумієш, чи варто пишатися своїми путами. Мабуть, слід подовжити з тобою знайомство, щоб, як з'ясується, що в тебе всередині вітер свистить, я міг сказати, що ти за один.

Пароль Пане, ваші образи просто нестерпні!

Лафе Я волів би, щоб вони були тобі муками пекла і щоб я міг довіку тішитися з тебе! Бо для чоловічої потіхи, як ти слушно зауважив, я вже застарій.

(Виходить)

Пароль Дарма, ти маєш сина, він мені за цю ганьбу заплатить, наршиве панисько, стара помийнице! Доведеться потерпіти. Павської пельки не заткнеш... Клянусь життям, при нагоді я його відлупцюю, хай би він був хоч у двічі і трічі вельможка! Ста-

рість його пошаную не більше, ніж... Ох я йому дам!.. От тільки б зустріти його знову!

Входить Лафе.

Лафе Так ось, голубе: твій пан і господар одружився. Маєш новину — у тебе нова господиня.

Пароль Уклінно прошу вашу ясновельможність триматися в певних межах: граф мені не господар, а покровитель, і служу я лише тому, хто там, угорі.

Лафе Ти про господа бога?

Пароль Так.

Лафе Гаспидові ти служиш, а не господові, диявол твій господар! Нащо ти начепив оці стрічки на рукави? Хочеш зробити з них штани? Хіба інші слуги так ходять? Тоді вже й нижню частину тіла вчепи туди, де в тебе ніс. Клянусь честю, якби я був молодший хоч на дві години, то дав би тобі добрячого прочухана. Далєбі, ти — наша спільна ганьба, і кожному слід би докласти до тебе рук. Йй-богу, ти ніби й створений для того, щоб люди кидались на тебе з кулаками.

Пароль Я не заслужив такого, ваша вельможносте.

Лафе Хіба? А згадай-но, як тобі нам'яли чуба в Італії, коли ти там щось поцупив? Хіба ти чесний мандрівець? Волоцюга — ось ти хто! І поводишся із значними й порядними людьми куди нахабніше, ніж це дозволяють тобі походження та заслуги. На тебе не варто витрачати зайвого слова, хіба що назвати поганню. Прощай!

(Виходить)

Пароль Добре, дуже добре... Так-так... Добре, дуже добре... поки що промовчу...

Входить Бертрам.

Бертрам Усе пропало! Каторга навіки!

Пароль Що сталося, серденько?

Бертрам Хоч присягавсь я перед вівтарем,
Та ложа з нею я не розділю.

Пароль Та що ти, серденько!

Бертрам Ох, оженили! Краще на війну,
В Тоскану, ніж лягти до неї в ліжку.

- Пароль* Ця Франція — собача халабуда,
І нас не варта. Гайда на війну!
- Бертрам* Ось лист від матері. Погляньмо, що там.
- Пароль* Облиш! Як на війну, то й на війну!
Той честь свою тримає у кривці,
Хто з жіночкою бавиться удома,
Лишаючи в її палких обіймах
Ту силу чоловічу, із якою
Запевне б він подужав загнuzдати
І жеребця самого Марса! В путь!
Бо Франція — то стайня, ми в ній — шкапи,
Доволі ж! На війну!
- Бертрам* Гаразд, Паролю!
Гелену я до матері відправлю,
Признавшись їй листом, що осоружна
Мені ця жінка — втік від неї я!
І королю я напишу усе,
Про що увіч не зважився сказати.
А на його весільний подарунок
Куплю собі коня та обладунок
І — до Італії, де шана смілим!
Так, грець із ним! Бо ліпше вже війна,
Ніж дім гидкий і жінка навісна!
- Пароль* Ти певен, що надовго запал твій?
- Бертрам* Ходімо та порадьмося як слід.
А завтра й рушимо. Нам — воювання,
Гелені ж — сльози та гірке заслання.
- Пароль* Ну, покотився м'ячик! Ач, як скачел!
Як оженився, то й пропав, юначе.
Геть вражу жінку — вдома хай сидить!
Образив нас король!.. Що вдієш?.. Цить...

Виходять.

СЦЕНА 4

Париж. Королівський палац.

Входять Гелена та блазень.

Гелена Матінка шле мені найніжніші вітання: як вона себе почуває?

Блазень Недобре. Себто вона здорова й весела, та їй недобре. Хвалити бога, все гаразд, ніби й нічого не бракує. Та їй недобре.

Гелена Здорова? Що ж її мучить, як їй так недобре?

Блазень Щиро кажучи, їй було б і зовсім добре, якби не дві речі.

Гелена Які це дві речі?

Блазень Перше — те, що вона не на небі,— бодай швидше послав її туди господь! Друге — те, що вона на землі,— бодай швидше забрав її відсіль господь!

Входять Пароль.

Пароль Хай благословить вас небо, моя щаслива пані!

Гелена Хотіла б я сподіватися, що ви зичите мені щастя щиро.

Пароль Я молився, щоб ви його здобули, а тепер молитимусь, щоб ви його не втратили. А, і ти тут, халамиднику? Що поробляє стара графиня?

Блазень Якби вам її зморшки, а мені її гроші, вона поробляла б те, про що ви кажете.

Пароль Але ж я нічого такого не сказав!

Блазень У цьому й полягає ваша мудрість, бо язик наш — то наш ворог, а ще більше — ворог наших господарів. Нічого не казати, нічого не робити, нічого не знати й нічого не мати — найважливіші з ваших чеснот, що в сумі рівні нулеві.

Пароль Геть від мене, шелихвосте!

Блазень Вам слід би сказати, пане: «Перед шелихвостом ти сам шелихвіст», себто: «Переді мною ти шелихвіст». Оце була б щира правда.

Пароль Забирайся звідси, дотепний дурню, я тебе вже розпізнав.

Блазень По собі, пане, чи хто поміг? Такі порівняння вам на користь, ви ще не одного дурня побачите в самому собі, ото буде сміху!

Пароль Ну й пройда! І вгодований ти добре!
Ласкава пані, по вечері пан
Негайно від'їздить в поважній справі.
Він визнає вимоги та права
Кохання, що належать вам законно,
Та виконання їх він відкладає,
Як бачите, на потім. Що ж, солодку
Свою повабу має й одволока:
Від витримки п'янке вино любові
Лише зміцніє. Б'юся об заклад,—
Стократ солодшим буде раювання!

Гелена Чого він ще бажає?

Пароль Щоб з королем ви
Мершій прощались і від'їзд раптовий
Взяли на себе. Просить він одмовки
Для того підшукати.

Гелена Ну, а далі.

Пароль Одержавши монарший дозвіл, ви
Чекатимете наших розпоряджень.

Гелена Скажіть йому — я виконаю все.

Пароль От і гаразд. Ту ж мить переповім.

Гелена Ласкаво прошу вас!

Пароль виходить.

Що ж, дурню мій? Ходім!

Виходять.

СЦЕНА 5

Париж. Королівський палац.

Входять Лафе та Бертрам.

Лафе І що ж, ваша вельможність вважає його за доброго вояка?

Бертрам Вважаю, мій пане. Він довів це на ділі.

Лафе Він сам вам про це розповів?

Бертрам Ні, я маю й інші джерела, цілком певні.

Лафе Отже, компас мого судження показує хибний напрям; я мав цього орла за мокру курку.

Бертрам Запевняю вас, пане, він дуже вчений і не менший сміливець.

Лафе Отже, я завинив перед його вченістю й образив його сміливість. Душа моя в небезпеці, бо я не почуваю в серці бажання той гріх спокутувати... А ось і він; замирить нас, мені кортить заприятелювати з ним.

Входить Пароль.

Пароль
(до Бертрама)
Усе гаразд, пане.

Лафе Дозвольте поцікавитись, пане, хто скроїв це опудало?

Пароль Перепрошую...

Лафе А-а, я його знаю. Чудово шиє, гарний кравець!

Бертрам
(стиха до Пароля)
Вона пішла до короля?

Пароль
(стиха до Бертрама)
Пішла.

Бертрам

(стиха до Пароля)
І їде ввечері?

Пароль

(стиха до Бертрама)
Як ви сказали.

Бертрам

(стиха до Пароля)
Листи, шкатула, гроші, звісно, й коні,—
Усе готове. Ідьмо! Шлюбна ніч
Скінчиться, так і не почавшись навіть!

Лафе Бувалого мандрівця не завадить послухати після обіду, але той, хто, сказавши три слова, тричі вам збреше й розповідь одну правдиву історійку лише для того, щоб збути вам тисячу заялужених побрехеньок, заслуговує, щоб його один раз вислухали, а тричі налупцювали. Хай бог вас від нього боронить, капітане!

Бертрам Між його вельможністю і тобою пробігла чорна кішка?

Пароль Не знаю, за що я вскочив у неласку у цього пана.

Лафе Ви добре в неї вскочили — разом з ботфортами і острогами, весь, як є,— наче той блазень у діжу з тістом, і ліпше було б вискочити звідти якнайшвидше, а то вас розпитуватимуть, як ви туди потрапили.

Бертрам У всякому разі, пане, ви помиляєтесь, думаючи про нього так.

Лафе І думатиму далі, хоч би й застукав його за молитвою. Прощайте, графе, і вірте мені — то порожній горіх, без зерна. Бачите, вичепурився, як папуга — ото й уся його сутність. Не покладайтесь на нього в скрутну хвилину. Мені таких доводилося стрічати, я їхню породу знаю. Прощай і ти, я сказав про тебе краще, ніж ти заслуговуєш чи можеш колись заслужити, але ж треба платити добром за зло.

(Виходить)

Пароль Не пан, а якийсь дурноляп, їй-богу.

Бертрам Мабуть, що так.

Пароль Хіба ви його не знаєте?

Бертрам Я знаю, що людина він порядна...
Принаймні кажуть... Ось і мій ланцюг.

Входить Гелена.

Гелена Я з королем розмову мала, пане,
І дозвіл він дає на мій від'їзд,
Але хотів би сам на сам із вами
Зустрітись він.

Бертрам Наказові скорюся.
Гелено, не дивуйтесь. Розумію,
Що суперечить шлюбному звичаю
Мій рішенець. І вражений я сам.
Та справа ця нагальна, і вона
Спонукує мене просити вас
Від'їхати додому якнайшвидше.
І хоч би здогад вас який палив,—
Причини не допитуйтеся у мене;
Вона значніша, ніж здається спершу.
Ось лист до матері.

(Дає їй листа)

На кілька днів
Ми з вами розлучаємося, любя,—
Розумницею будьте. На все добре.

Гелена Я обіцяю бути вам тепер
Слугинею, покірною в усьому.

Бертрам Ну годі-бо...

Гелена І прагнутому я
Доповнити слухняністю, мій пане,
Своє низьке походження, щоб стати
Могла я справді гідною блаженства.

Бертрам Облишмо. Я спішу. Прощайте, пані.
І ви мершій додому поспішіть.

Гелена Даруйте, пане.

Бертрам Ще якесь прохання?

Гелена Не варта я того, чим володію,
Своїм мені назвать його незмога.
Мое — але зі мною у незгоді,
Украла б я, як полохливий злодій,
Те, що закон мені у власність дав.

Бертрам Що просите ви?

Гелена Дещицю... Чи й менше.
Хотіла б я... Ні, не скажу... Але...

Лише чужі та вороги, мій любий,
Прощаються без поцілунку... Може...

Бертрам Застоялися коні! Не баріться!

Гелена Наказу вашого я не порушу, пане...

Бертрам Гукніть людей! Прощайте!

Гелена виходить.

Ідь додому,

Куди ніколи я не повернусь!

Вже краще вмерти на війні від ран

Під брязкання мечів, під барабан!

Рушаймо швидше!

Пароль

Молодець! Coraggio! *

Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Флоренція. Кімната в палаці герцога.

Сурми. Входять герцог Флорентійський з поштою, двоє французьких дворян та солдати.

Герцог Оце і є причина головна
Війни, що вже зажерла стільки крові
І жадібно чекає жертв нових.

1-й дворянин Я з вами згоден. Гнів ваш — справедливий,
А в них — нема ні сорому, ні честі.

* Сміливіше! (Іт.)

- Герцог* Отож я і дивуюся, панове,
Що мій кузен, король Французький, серце
Перед моїми просьбами замкнув!
- 2-й дворянин* Признаюся вам, ясновельможний пане,
У справах урядових я невіглас,
І здогади у мене помилкові;
У вищі політичні міркування
Мене ніхто не втаємничив, отже,
Боюся я вам сказати щось не так...
- Герцог* Що ж, він король, і робить так, як хоче.
- 2-й дворянин* Та певен я, що молоді французи,
Яким уже набридла бездіяльність,
Невзаводи сюди усі примчать!
- Герцог* Ласкаво прошу всіх до нас; усім
Я обіцяю почесні та славу.
Узавтра бій. Кривава буде січ.
Не стане багатьох в цю грізну ніч.
Полеглих ви заступите. До завтра!
- Сурми. Всі виходять.

СЦЕНА 2

Русільйон. Кімната в замку графині.

Входять графиня та блазень.

Графиня Усе вийшло на моє, але чому воли не приїхали разом?

Блазень Щиро кажучи, я вважаю нашого панича за меланхоліка.

Графиня З якої ж це причини, скажи, будь ласка?

Блазень Аякже! Погляне на свої черевики і насвистує пісеньку! Підправить комір і насвистує. Розпитує і насвистує, длубається в зубах і теж насвистує. Знав я одного такого свистуна, тепер у нього вітер свистить у кишенях: просвистав батьків маєток.

Графиня Погляньмо, що він пише і чи хутко повернеться.

(Розпечатує листа)

Блазень А в мене тепер уже серце не лежить до Ізабелли,— відколи я побував при дворі. Що наша солоня тріска і сільські Ізабелли супроти придворної тріски та їхніх Ізабелл? Тепер у мого Купідона не всі дома; я починаю любити, як старий скупердяй любить гроші — в руках тримає, а в діло не пускає.

Графиня Ох, що це?

Блазень Те, що бачите.
(*Виходить*)

Графиня
(*читає*)

«Відпроваджую до вас вашу невістку. Вона врятувала короля й занапастила мене. Я звінчався з нею, та шлюбного ложа не розділив і присягнув, що це «не» буде вічне. До вас дійде чутка, що я покинув Францію,— хочу, щоб ви дізнались про це зараз від мене самого. Якщо в світі знайдеться досить місця, оминатиму рідну домівку десятою дорогою. Вітаю вас із належною шанобою,— Ваш бідолашний син

Бертрам»

Що ж ти накоїв, хлопче необачний!
Утік від милостивого монарха
І наразився на його неласку,
Бо дівчину зневажив! І яку!
Такою не погребував би навіть
Сам імператор!

Входить блазень.

Блазень Погані вісті, ваша вельможносте. Вони прибули сюди під конвоем, а з ними й наша молода пані.

Графиня Що сталось?

Блазень Але вісті почасти й утішні; вашого сина вб'ють не так швидко, як я думав.

Графиня Вб'ють?

Блазень Я кажу — тепер уже не вб'ють, якщо він весь час тікатиме, а я чув, він так уже зробив. Головне — триматись на безпечній відстані. Інакше неодмінно або убуде людей, або прибуде дітей. Та ці добродії й самі йдуть сюди. Від них ви дізнаєтесь більше. А я чув лише одне: син ваш утік.

(*Виходить*)

Входить Гелена в супроводі двох офіцерів.

1-й офіцер Чолом вам, пані графине.
Гелена Він зник, о пані! Втік! Всього кінець!

2-й офіцер Не слід так говорити.

Графиня Май терпіння.

Ми раді бачити вас тут, панове.
Зазнала я і радості, і горя
Чимало у житті, та сліз рясних
Я не лила. То де ж, скажіть, мій син?

2-й офіцер Вступив до війська герцога він, пані,
До Флорентійського. Його ми стріли
На півдорозі. Закінчивши справи,
До війська ми повернемося теж.

Гелена Прочитайте цього листа, матінко: він робить з мене жebraчку!

(Читає)

«Коли ти заволодієш моїм перснем, якого я ніколи не знімаю з пальця, і покажеш мені дитину, яку зачала від мене,— тоді лише зможеш назвати мене своїм чоловіком. Але мое тоді означає ніколи...» Страшний присуд!

Графиня Ви привезли цього листа, панове?

1-й офіцер На жаль! Бо, як узнали зміст його,
Шкодуємо, що згодились на це.

Графиня Не побивайсь, візьми себе у руки,
Бо, захопивши всю журбу собі,
Мене ти позбавляєш половини.
Він був мені за сина, але я
Викреслю тепер його із серця;
Віднині ти дитя моє єдине!..
Отож він до Флоренції поїхав?

2-й офіцер Так, так, поїхав.

Графиня Щоб солдатом стати?

2-й офіцер Принаймні намір був такий у нього,
І певен я, що герцог Флорентійський
Йому належні почесті складе.

Графиня Як швидко ви вертаєте туди?

1-й офіцер Полетимо, немовбито на крилах.

Гелена

(читає)

«У Франції ніщо мені не любе,
Допоки є у мене там дружина!...»

- Графиня* Він написав так?
- Гелена* Написав, матусю!
- 1-й офіцер* Я певен, рука його накреслила це зоналу, сама, без згоди серця!
- Графиня* «У Франції ніщо мені не любе,
Допоки є у мене там дружина!»
Але вона — єдине тут, на щó
Йому дивитись слід у Русільйоні,
І варга двадцяти таких, як він!
Скажіть мені, а хто при ньому був?
- 1-й офіцер* Слуга й один панок. Його я знаю.
- Графиня* Чи не Пароль?
- 1-й офіцер* Шановна пані, так.
- Графиня* Розпусник він, зіпсутий геть. Мені
Розбещує він сина, від природи
Порядного.
- 1-й офіцер* Авжеж! І саме ці
Бридкі й огидні якості Пароля
Як на біду, приваблюють Бертрама.
- Графиня* Приймаю я вас з радістю, панове,
А синові скажіть, що він не зможе
Мечем тієї честі повернути,
Якої він так необачно зрікся!
Докладніш напишу про це в листі.
- 2-й офіцер* До ваших послуг завжди ми, графине.
- Графиня* А я — до ваших. Прошу вас сюди.
- Графиня та обидва офіцери виходять.
- Гелена* «Ніщо не любе, доки там дружина!»
Нема у Франції нічого, доки
Дружина там у нього! Що ж! Гарзд!
Не буде в тебе жінки, Русільйоне,
І ти собі умиць повернеш все!
Бідаха! Я жену його з вітчизни
І, пещеного, ніжного, слабкого
Спішу віддати на поталу люту
Війні кривавій! Змусила тебе я

Назавше кинуть королівський двір,
Де, як відомо, був ти за мішень
Для оченят привабних, щоб зробитись
Мішенню для заряджених мушкетів!
О ви, сліпі свинцеві посланці,
Що летите, прищипорені вогнем,
Несіться стороною! І, повітря
Зі свистом пробиваючи туге,
Бертрама не посмійте зачепити!
Як цілить хто у нього — значить, я
Стрільця того на злочин цей подвигла,
Хоч вб'ю не я, причина смерті — я!
О, краще б лева стріла я в пустелі
Неситого, що вийшов був на влови,
Чи прийняла б на себе лють стихій!
Тож повертайсь додому, Русільйоне,
Звідтіль, де честь — одержані рубці,
Та можна і накласти головою.
А я піду. Бо віддалік від дому
Тебе трима моя присутність в ньому.
Чи ж можу я лишатись тут? О ні!
Нехай би навіть ангели мені
Тут слугували! Годі! З цього раю
Я завтра ж на світанку виїжджаю.
Дізнайсь про це і втішся, мужу мій!
Приходь же, поче! День, кінчайсь мерщій!
Нехай мене тепер сховає тьма,
Зникаю я, мов злодій, крадькома.
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Флоренція. Перед палацом герцога.

Сурми. Входять герцог Флорентійський, Бертрам, Пароль, вельможі, офіцери, солдати та ін.

Герцог Командувать кіннотою всією
Призначено тебе. І певні ми,
Що виправдаєш ти довіру нашу.
Нехай щастить!

Бертрам Яснобельможний пане,
Таке звання — то ноша нелегка,
Та все зроблю, щоб справдити довіру,
Понехтувавши люту небезпеку.

Герцог Тоді вперед! Хай ласкою Фортуна
Осяє переможний твій шолом!

Бертрам Віднині, Марсе, в лавах я твоїх!
Допоможи звиятигу появити!
Зненавидів би я тоді любов
І закохався б у війну та кров!
(*Виходять*)

СЦЕНА 4

Русільйон. Кімната в замку графині.

Входять графиня та ключник.

Графиня Ой леле! Нашо ж ви цього листа
Взяли у неї? Легко зрозуміти:
Неспроста пише!.. Ще раз прочитайте.

Ключник

(*читає*)

«Прочанкою я йду до Якова Святого
Спокутувати свій честолюбивий вчин.
Босоніж по тернах лягла мені дорога,—
Тож напишіть йому, нехай ваш любий син,

А серденька мого володар найдорожчий
Вертається мерщій до мирного життя,—
Благословить його хай отчий дім, як з прощї
Далекої його благословляю я.

Нехай простить мені, що, мов Юнона люта,
Я зав'язала вік безжалісно йому,
Відправивши туди, де небезпека й скрута,
Туди, де смерть щодня сурмить в свою сурму.

О, рівного йому на всій землі нема!
Рятуючи його, іду на смерть сама».

Графиня М'які слова, а жалять, наче осі!
Ох, як же ви, Рінальдо, необачно
Вчинили, відпускаючи її!
Можливо, я, поговоривши з нею,
Відрадила б від наміру цього,—
Та запізnilась, бачиш...

Ключник Справді, пізно.
Пробачте, ваша світлосте; якби
Я передав листа вам уночі,
Її б ми, може, ще і наздогнали.
Однак вона виразно пише тут,
Що марною була б така погоня.

Графиня Заблудлого такого чоловіка
Благословити й ангел вже не годен!
Її молитва, вислухана небом,—
Єдине, що його порятувало б!
Мерщій же опиши йому, Рінальдо,—
Усе, як є, щоб зрозумів він, як
Багато важать всі її чесноти,
Що їх він легковажить. Опиши
Всю глибину мого тяжкого горя,
Хоча навряд чи він її відчує;
Листа з гінцем негайно відішли!
Дай бог, щоб повернувся він додому,
Дізнавшись, що її вже тут нема;
А там, коханням гнана, і Гелена,
Гляди, також повернеться сюди...
Не доберу, хто з них мені дорожчий...
Слабка я стала... Споряджай гінця!
Час, бачиш, і мене не пожалів...
Нешастя просить сліз, скорбота — слів...

Виходять.

СЦЕНА 5

Під мурами Флоренції.

Здалеку чути сурми. Входять стара вдова, її дочка Діана, Віолента, Маріанна та інші городяни.

Вдова Швидше, бо як вони вже підійдуть до міста, ми не побачимо всієї картини.

Діана Кажуть, цей французький граф дуже відзначився!

Вдова Я чула, він узяв у полон найголовнішого їхнього воєначальника і власною рукою вбив герцогового брата!

Сурми.

Даремно ми поспішали: вони пішли отією брамою. Чуєте, сурми даленіють?

Маріанна Що ж, доведеться йти додому й вдовольнитися тим, що нам розкажуть... Ти, Діано, остерігайся цього француза! Честь дівчини — її добра слава; нема посагу, дорожчого за дівочу цноту.

Вдова Я розповіла сусідці, як тебе улещував один з його товариства.

Маріанна Знаю я цього пройду, бодай його дідько вхопив! Звуть його Пароль. Він тільки те й робить, що намагається когонебудь звабити для молодого графа. Далі від них, Діано! Їхні обіцянки, клятви, дарунки та інші спокусливі принади — зовсім не те, чим вони видаються на перший погляд. Вже не одну дівчину вони збаламутили. Та все лихо в тому, що жоден такий приклад нікого нічого не навчив, і на завтра все повторюється знову. Скільки гарних дівчат гине, а метелики все одно летять на вогонь! Хочеться вірити, що ти обійдешся без моєї перестороги. Дівчина ти цнотлива, і це тебе вчасно стримає, навіть якби тобі нічого не загрожувало, крім утрати скромності.

Діана Ви за мене не бійтесь.

Вдова Сподіваюся. Дивіться, он іде прочанка. Вона запевне хоче зупинитись у мене. Всі вони одна одну до мене посилають. Зараз питаю.

Входить Гелена, перебрана за прочанку.

Куди дорогу правиш, богомолко?

Гелена До Якова Святого. А скажіть-но,

Де всі прочани сходяться?

Вдова Отам,

За брамою міською. Це близенько.
Святий Франціск на тому домі висить.

Гелена Отак я втраплю?

Вдова Втрапите... Стривайте.

Чути військову музику.

Ця дівчина, якби лише схотіла,
Могла б позбиткуватися над нею!

Гелена Це ви про що? Граф, може, закохавсь
І підбива її на неподобство?

Вдова Вгадали! Він через свого Пароля
Давно торує стежку до Діани,
Але, звичайно, матиме зальотник
Від неї відкоша!

Маріанна Хай бог боронить!

Вдова Ось і вони!

З прапорами під барабаний бій входять Бертрам та Пароль на чолі
флорентійського війська.

Антоніо, син герцога... Ескал...

Гелена А де француз?

Діана З пером на капелюсі.
Ох! Красень він! Але не любить жінки!
Привабливіший був би він тоді!
А вам француз подобається?

Гелена Дуже!

Діана Жаль, що нечесний! Поруч нього йде
Той жевжик, що збива його з пуття
І навертає на ганебні вчинки.
На місці бувши графовой жінки,
Отрути б я підсипала йому!

Гелена Це він?

Діана Еге ж! Як мавпа у стрічках!
Проте сьогодні він чомусь прикишк...
Поранений, мабуть...

Пароль Дожилися! Втратити барабан!

Маріанна Він чимось дуже роздратований. Дивіться, помі-
тив нас!..

Вдова Щоб тебе чорти взяли!

Маріанна І твою чемність, паскудний звіднику!

Бертрам, Пароль та солдати виходять.

Вдова Пройшов загін. Ходімо ж, пілігримко,
До мене. У моїй господі є

Вже четверо чи п'ятеро таких,
Що теж ідуть до Якова Святого.

Гелена Уклінно дякую. Якби ж і вам
З дочкою захотілося сьогодні
Зі мною повечеряти,— звичайно,
Видатки всі за мій рахунок будуть,—
Я вас обох запрошую. А щоб
Могла я відплатити вам належно,
Я дещо вашій донечці пораджу...

*Вдова
і Діана* Запросини приймаємо охоче.

Виходягь.

СЦЕНА 6

Табір поблизу Флоренції.

Входять Бертрам та двоє французьких дворян.

1-й дворянин Випробуйте його, любий мій графе, хай він себе виявить.

2-й дворянин Ваша вельможність упевниться, що він боягуз над боягузами, або перестане мене поважати.

1-й дворянин Клянусь життям, графе, це мильна бульбашка.

Бертрам Невже ви гадаєте, що я так у ньому помиляюсь?

1-й дворянин Тут, графе, нічого й гадати. Я кажу лиш те, що знаю достоту й без будь-якого упередження. Був би він мені найближчий родич, я все одно мусив би визнати, що це звісний боягуз і непомірний брехуніще, ладний щомиті зламати власне слово. Жодною рисою вдачі він не заслуговує вашого утримання.

2-й дворянин Краще й справді його випробувати, бо ви надто покладаєтесь на лицарство свого Пароля, а цього в ньому як уже нема, то нема. У важливому ділі з хвилину найбільшої небезпеки він може вас зрадити.

Бертрам На чому ж його можна було б випробувати?

2-й дворянин Ви чули, як він нахвалявся відбити у ворога свій барабан? Дозвольте йому це зробити.

1-й дворянин А я візьму загін флорентійців і підстережу його. Виберу незнайомих йому людей і зроблю так, що він сприйме нас за ворога. Ми його скрутимо, зав'яжемо очі, він і не сумнівати-

меться, що потрапив до ворожого табору. А коли притягнемо його до наших наметів, ви, ваша вельможносте, побудьте на його допиті. І якщо він з переляку та щоб зберегти собі життя тут-таки не зрадить вас і не викаже всі військові таємниці, які знає, якщо не напасть на своєї душі порушення присяги,— не вірте після цього жодному моему слову!

2-й дворянин І справді, хоч би задля сміху, пошліть його по барабан. Він увесь час товче, що має для цього напихаті військо-ву хитрість. Коли ж ваша ясновельможність побачить його герої-ство на власні очі й переконається, який метал виплавиться з цієї нікчемної руди, то ви самі проженете його геть,— або вас від нього вже ніяк не вилікуеш. Ось він іде.

1-й дворянин Принаймні задля сміху не перешкоджайте цій ку-медній витівці. Хай неодмінно йде шукати свій барабан.

Входять Пароль.

Бертрам Ну, що скажете, Паролю? Невже цей барабан так зіпсував вам настрої?

2-й дворянин Та чорт його бери! Адже це тільки барабан!

Пароль «Тільки барабан»? Сказиться можна! Втратити барабан — і як? І те сказати, чудовий був наказ! Атакувати кінно-тою власні фланги! Врізатись у свою ж піхоту!

2-й дворянин Наказ тут ні до чого. Таке могло трапитись і з самим Цезарем, якби він командував у цьому бою.

Бертрам Не можна сказати, що нам так уже не пощастило. Втрата барабана, звичайно, ганебна пригода, але його вже не повернеш.

Пароль Можна було повернути.

Бертрам Можна, проте не повернули.

Пароль Треба повернути. Одне погано — нагороду за по-двиг ніколи не дістає той, хто її заслужив. Інакше б я або повернув цей барабан, або відбив би якийсь інший, або ж «hic jacet...»*.

Бертрам Якщо вже тобі так нетерпеливиться і ти певен, що твоя військова хитрість може повернути нам цей символ вій-ськової честі, тоді бажаю успіху в цьому благородному ділі. Я гід-но оціню твій подвиг. Якщо ти відзначишся, про тебе згадає сам

* Тут похований (латин.).

герцог і щедро, як личить великій людині, нагородить за твое героїство.

Пароль Добре. Слово солдата..

Бертрам Тоді поспішай.

Пароль Я почну ще цього вечора. Відкину всі сумніви, наберуся певності в собі, приготуюсь як слід до цієї смертельно небезпечної виласки. Опівночі ви вже про мене почувете.

Бертрам Ти дозволяєш мені повідомити герцога про твій задум?

Пароль Не ручуся за успіх, але клянуся, що спробую.

Бертрам Я знаю, який ти хоробрий, і вірю, що виявиш себе як справжній воїн. Прощай.

Пароль Я не люблю говорити на вітер.
(*Виходить*)

1-й дворянин Не любить, як риба воду. Ну й дивак! З таким гонором береться до справи, запевне знаючи, що нічого не втне! Кличе на свою голову прокляття, якщо не зробить діла, а сам радше буде проклятим, ніж візьметься до цього.

2-й дворянин Графе, ми знаємо його краще, ніж ви. Він здатний утертися в довір'я, і мине якийсь тиждень, поки його викриють. Та вже як розпізнаєте, що з нього за птиця, більше він вас не обдурить.

Бертрам То ви вважаєте, він і не почне того, за що так за попадливо взявся?

1-й дворянин Не смішіть мене! Неодмінно щось вигадася і, повернувшись, почастиє вас кількома побрехеньками, що можуть зійти за правду. Але ми довели його до крайності. Цієї ночі він улипне. Отоді й переконаєтесь, що він не вартий вашої приязні.

2-й дворянин Пограємося з лисицею, перше ніж її викриємо. Старий Лафе вже викуриє її з нори, а як ми зірвемо з цього жевжика машкару, самі побачите, що то за мерзотник.

1-й дворянин Піду, однак, і перевірю пастку.

Бертрам А брат ваш хай залишиться зі мною.

1-й дворянин Нехай. То я уже іду, прощайте.
(*Виходить*)

Бертрам Ходімо, покажу вам ту красуню,
Що ми про неї з вами говорили.

2-й дворянин Казали ж ви — до неї й не підступиш!

Бертрам Отож-бо й є! Я з нею розмовляв,—
Один лиш раз,— холодна, наче риба!
А всі дари, що я їй посилав,
Вона мені відразу ж повертала
Їх через блазня, що його тепер
Вистежуємо ревно ми. Принадна,
Проте нічим не можу похвалитись.
Ходімо, глянете!

2-й дворянин

Охоче, графе!

Виходять.

СЦЕНА 7

Флорешція. Кімната в домі вдови.

Входять Гелена та вдова.

Гелена Як віри не ймете мені ви й досі,
Що я — його дружина, то не знаю,
Чим можу ще я вас переконати?
Хіба що задуму свого зречусь.

Вдова Ми неможні, але рід наш чесний,
Я зроду-віку справ таких не знала
І не хотіла б імені свого
Заплямувати чимось підозрілим.

Гелена Повірте, і мені було б це прикро.
Але Бертрам — мій шлюбний чоловік,
А все, про що я вам розповіла,
Правдиве до найменшої дрібниці;
Отож мені надавши в тім підмоги,
Лихого ви не вчините нічого.

Вдова Я вірю вам, бо он у вас і доказ —
Червінцями набитий гаманець.

Гелена Він ваш. Я ж дружню поміч навзамін
Прийму від вас. І ще віддячусь вам
Не раз, якщо скінчиться все гаразд.
Діану граф узяв тепер в облогу,
І повен він рішучості небавом
Оволодіти нею. Тож нехай
Удавано погодиться вона,—
А я скажу їй, що робити далі.

Тоді розпалений жагою граф
Не зможе їй відмовити ні в чому.
Є в нього перстень старовинний. Він
Віддавна в них у спадок переходить.
Граф нерозлучний з ним. Однак я певна!
Щоб справді домогтись свого, Бертрам
І персня їй цього не пошкодує,
Хоч, може, й гірко пожаліє потім!

Вдова Глибокий задум!

Гелена І цілком законний!
Хай перше, ніж погодитись, Діана
Від нього цю каблучку зажадає.
По тому уночі на шлюбнім ложі
Діану непомітно підміню я,
І чистою зостанеться вона.
Крім цього, понад те, що я дала,
Я дам їй ще три тисячі...

Вдова Ми згодні,
Тепер навчіть дочку мою, графине,
Як їй вестися, щоб і час, і місце
Законному обманові сприяли.
Щовечора тут графові музики
Співають їй підлесних серенад,
А гнати графа з нашого подвір'я —
Куди там! Так із цим він заповзвся,
Немовби все на кін поставив!

Гелена Тоді цієї ж ночі ставмо пастку!
І певна я: нам усміхнеться доля!
Законові прислужиться сваволя!
Хоч ми гріхом потішимось усмак,
Ніхто з нас двох не согрішить однак.
Берімося ж до справи!

Виходять.

СЦЕНА 1

Біля флорентійського табору.

Входить 1-й французький дворянин та п'ять-шість солдатів; це засідка.

1-й дворянин Він неодмінно з'явиться звідти, з-за живоплоту. Кидайтесь на нього, кричучи якоюсь тарабарською мовою. Не біда, що й самі нічого не второпаєте; головне — прикинутись, ніби ми не розуміємо його мови без допомоги одного з нас, котрого видамо за товмача.

1-й солдат Капітане, а можна, я буду за товмача?

1-й дворянин Він тебе не знає? І ніколи не чув твого голосу?

1-й солдат Ні, пане, можу ручитися.

1-й дворянин Що ж ти белькотітимеш до нас замість пере-
кладу?

1-й солдат Те, що й ви до мене.

1-й дворянин Треба, щоб він повірив, ніби ми — чужинці, найманці з ворожої армії. Оскільки ж він, може, трохи тямить у мовах, схожих на його рідну, нам краще верзти, що на язик навинеться — дарма що й самі один одного не розумітимемо. Нам аби йому баки забити. Отже, скрекочіть, як сороки, і що більше, то краще. А ти, товмачу, маєш видати себе за страшенно розумного. Тихше, він іде! Ховайтесь! Він вочевидь надумав годинки зо дві тут подрімати, а потім давати голову навідруб за ту брехню, яку принесе в табір.

Входить Пароль.

Пароль О-о, вже десята. За дві-три годинки можна буде й вертатись. Але що я їм скажу? Треба вигадати щось правдиве. Вони наступають мені просто на п'яти! Останнім часом образи частенько стукають у мої двері. Язык у мене сміливий, тільки душа страх як боїться Марса та його войовничих синів, тим-то й розходиться в мене слово з ділом.

1-й дворянин

(убік)

Твій язик оце вперше завіннів тим, що сказав правду.

Пароль Надав же мені нечистий узятися за розшуки цього барабана! Знав же, що це річ неможлива, та й на думці не мав пробувати! Може, якось себе поранити й сказати, що завдяно мені ран у бою? Проте легкі рани їх не переконають, можуть спитати — і через оце ти дав драпака? А поранити себе по-справжньому — страшно. Що ж його придумати? Язиче мій, я запхну тебе в рот першій-ліпшій перекупці, а собі куплю іншого, позичивши його в німого Баязетового слуги, інакше ти знову підведеш мене під монастир!

1-й дворянин

(убік)

Як же так може бути, щоб він, знаючи собі ціну, все одно лишався таким, як є?

Пароль А може, вистачить роздерти на собі одяг чи зламати свою іспанську шпагу?

1-й дворянин

(убік)

Ні, цього нам буде замало.

Пароль А може, поголити бороду і сказати, що то були військові хитрощі?

1-й дворянин

(убік)

Ні, не годиться.

Пароль Може, кинути одяг у воду і зчинити гвалт, що мене пограбовано?

1-й дворянин

(убік)

Теж нічого не дасть.

Пароль О! Я поклянуся, що втік, скочивши з височенної вежі!

1-й дворянин

(убік)

З якої висоти?

Пароль Сажнів у тридцять.

1-й дворянин

(убік)

Клянись хоч до ранку — який дурень тобі повірять?

Пароль Ех, якби мені трапився хоч який-небудь ворожий барабан! Я життям присягнув би, що відбив його!

1-й дворянин

(убік)

Зараз ти його почуєш.

(Дає знак)

Барабан б'є тривогу.

Пароль Ворожий барабан!

1-й дворянин Трока мовоузус, карго, карго, карго!

Усі разом Карго, карго, карго! Вільянда пар корбо, карго!

Пароль Я викуп дам — лиш не зав'язуйте очей!

Солдати хапають Пароля й зав'язують йому очі.

1-й солдат Боскос тромульдо боскос!

Пароль То ви із полку Мускоса, напевне?
Невже мене заб'ють лише тому,
Що мови вашої не тямлю я?
О згляньтеся! Можливо, серед вас
Є німець, нідерландець чи датчанин,
Француз чи італієць, щоб я міг
Поговорити з ним і вам секрет
Відкрити, що доконче вам pomoже
Упень розбити клятих флорентійців?

1-й солдат Боскос войвадо!
Тебе я розумію й говорити
З тобою буду мовою твоєю...
Керелібонто, пане,
Готуйсь до смерті, бо кинджалів з двадцять
Тобі тепер націлено у груди!

Пароль Ой-ой!

1-й солдат Молись, молись, молись!
Манка, реванія, дульче!

1-й дворянин Оскорбідульчос волі ворко!

1-й солдат Наш генерал щадить тебе. І зараз
З пов'язкою цією на очах
На допит ми тебе поведемо.
Якщо розповіси нам щось цікаве,
То збережеш життя!

Пароль О, не вбивайте!
Я викажу військові таємниці,
Всі наші плани! І такого вам
Я розповім, що вас усіх здивую!

1-й солдат Не збрешеш?

Пароль Присягну!

1-й солдат А кордо лінта!
Тоді ходім. Ще трохи поживеш...
(*Іде, вєдуци Пароля під конвоєм*)

Барабан б'є тривогу.

1-й дворянин Ти графові і братові моему
Скажи, що вполювали ми пташину
І що очей до їхнього приходу
Йому ми не розв'яжемо.

2-й солдат Іду.

1-й дворянин Перекажи, що зрадити усе
Й усіх він ладен.

2-й солдат Добре, капітане.

1-й дворянин А він під вартою нехай посидить.
Виходять.

СЦЕНА 2

Флоренція. Кімната в домі вдови.

Входять Бертрам та Діана.

Бертрам Мені сказали, звать вас — Фонтібель?

Діана Та ні, Діана.

Бертрам Це ім'я богині,
І ви його, звичайно, заслужили!
Але скажіть — в такій чарівній плоті
Невже немає місця для кохання?

Якщо юнацький шал своїм огнем
Вам серця не розпалює, то ви —
Не дівчина, а статуя холодна,
Така байдужа і така ж нечула,
Як ті, котрих кладуть уже в труну.
Хіба ж була такою ваша мати
Тієї ночі, як зачала вас?

Діана Вона була порядна.

Бертрам Ви такбж.

Діана О ні, вона кохала чоловіка.
Як ви кохати маєте дружину!

Бертрам Оце вже зайве кажеш, бо дружина
Тепер для мене більше не існує.
До неї я прикутий ланцюгами —
До тебе я прив'язаний коханням
І слугуватиму тобі, як раб!

Діана О, слуги наші доти ви лише,
Допоки ми вам служимо. А потім,
Троянди наші позривавши, ви
Лишаєте нам тільки колючки,
Та ще й на кпини береде зухвало,
Що цвіту вже, мовляв, у нас не стало...

Бертрам Я небом присягнув тобі, богині!

Діана Правдивість клятв — не в тім, що їх багато.
Доволі обіцянки нам простої
Та щирої. Ми просто так навикли:
Як тільки що — ураз клястися небом!
Але скажіть: якщо я присягну
Юпітером, що вас люблю без краю,
У клятву ви повірите таку,
Коли любов моя не доброчесна
Й не схвалена Юпітером самим?
Отак і ваші обіцянки, графе,—
Пустопорожні балачки знічев'я,
Запевнення без гідної печатки;
Принаймні я так думаю.

Бертрам Зміні,
Зміни цю думку, любя, і не будь
Жорстокою у святості своїй!
Не знаю я тих хитрощів, що їх
Приписуєш ти всім чоловікам.

- Довірсь мені, кохана, ти одна
 Мене зцілити можеш від недуги,—
 Кохатиму тебе довіку я!
 Повір мені! Скажи, що ти— моя!
- Діана* Долають опір наш слова палкі...
 ...А персня ви дасте мені з руки?
- Бертрам* Попоносити б дав; назовсім — ні...
- Діана* Ото любов! Шкодуєте? Мені?
- Бертрам* Це перстень незвичайний. З роду в рід
 Не розлучались Русільйони з ним.
 Це знак достойних родових чеснот,
 І втратити його була б ганьба!
- Діана* А честь моя — не знак чеснот хіба?
 Хіба не скарб фамільний — наша цнота,
 І не ганьба мені — її утратить?
 Так мудрість ваша мимохіть мою
 Боронить честь від ваших же зальотів!
- Бертрам* Тоді берні! Життя мое і честь
 Тобі тепер належать! Лиш тобі!
- Діана* Опівночі постукайте тихенько
 У шибку. Я усе влаштую так,
 Що матінка нічого не почує.
 Але запам'ятайте, що на ложі
 Мовчатимем ми з вами, як німі —
 Ні пари з уст! І рівно за годину
 Ви підете. На те свою причину
 Я маю і її відкрию вам
 Колись, як цього персня вам віддам.
 Отож на пам'ять уночі і я
 Свою каблучку подарую радо,—
 Носіть її, мій графе, без вагання,
 Щоб згадувать про наше милування,
 Як ви собі знайшли дружину в тій,
 Що стати нею не плека надій.
- Бертрам* Тебе вблагавши, прихилив я небо,
 І раю іншого мені не треба!
 (*Виходить*)
- Діана* Живи собі чимдовше, щоб колись
 Подякувати богові й мені.
 А закінчиш ти цим — і неодмінно!

Як точно матінка передрікла,
Яких пісень співатиме мені він,—
Немов у нього в серці побувала!
У всіх у них на думці лиш одне...
Взять заміж граф пообіцяв мене,
Як поховає він свою дружину:
Тож ляжу з ним — хіба що в домовину!
Були б усі такі, як цей француз,
Довіку б я не знала шлюбних уз!
Прикинусь я, що палко жду коханця:
Не гріх і ошукати ошуканця!
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Флорентійський табір.

Входять двоє французьких дворян і кілька солдатів.

1-й дворянин А листа від матері ти йому передав?

2-й дворянин Годину тому. Знаєш, щось його там дуже вразило. Прочитав — і аж на виду змінився!

1-й дворянин Він заслуговує добрячої труски за те, що відмовився від такої гарної дружини, від такої привабної жіночки!

2-й дворянин За що і впав у неласку короля, хоч той зовсім уже був налагодився обсіпати його щедротами. Можу тобі дещо розповісти, але тільки якщо це вмре між нами.

1-й дворянин Могила!..

2-й дворянин То слухай. Він улестив тут, у Флоренції, одну дівчину надзвичайної вроди і цноти і саме цієї ночі вдовольтить свою хіть, позбавивши її честі. За це він подарував їй свого персня — і дуже вдоволений такою оборудкою! Совісті у нього нема!

1-й дворянин Ой, не кажи. Хай господь береже від такого падіння. Ким би ми стали, якби наша доля нас відцуралась?

2-й дворянин Зрадниками, що продають самих себе. Як правило, зрадник сам себе виказує — перше, ніж досягне своєї брідкої мети. Так буде і з графом: зневаживши власну гідність раз, він тепер швидко зіб'ється з пуття, і це незабаром усі побачать.

1-й дворянин Нас ніби й приречено бути за оповісників власних злочинних замірів... Отже, ввечері ми його не побачимо в нашому товаристві?

2-й дворянин Гадаю, побачимо. Вона чекає на нього опівночі й дала йому на все це лише одну годину.

1-й дворянин А, тоді нічого, почекаємо. Хочеться, щоб граф таки встиг пересвідчитись, якого він собі вибрав приятеля. Хай сам упевниться, як він невміло оцінює людей, коли міг виміняти цей фальшивий діамант за справжній.

2-й дворянин Неодмінно його дочекаймося. Та й для Пароля графова присутність стане чимось на зразок бича.

1-й дворянин А тим часом скажи, що там чувати нового про війну?

2-й дворянин Подейкують, уже йдеться до миру.

1-й дворянин Скажу більше — мир уже укладено.

2-й дворянин О! Що ж тепер робитиме граф Русільйонський? Знову подасться у мандри чи повернеться до Франції?

1-й дворянин Я бачу, він не втаємничує тебе в свої наміри.

2-й дворянин І слава богу! Могли б подумати, що я його спільник, а це мені ні до чого.

1-й дворянин Два місяці тому його дружина зникла з дому, сказавши, що йде на прощу до святого Якова Великого. Вона суворо дотримала свого благочестивого заміру, та її слабка плоть стала здобиччю горя. Одне слово, вона віддала богові душу й співає тепер у хорі янголів, на небесах.

2-й дворянин Як про це дізнались?

1-й дворянин Почасті з її листів: вона їх писала до останнього дня. Саму ж смерть, якої вона вже, звісно, не могла описати, засвідчив місцевий священник.

2-й дворянин Граф це вже знає?

1-й дворянин Так, з подробицями, які все потверджують.

2-й дворянин Прикро, але ця новина його розважить.

1-й дворянин Це просто жакливо, що ми вміємо веселитись там, де слід плакати.

2-й дворянин Або топимо щастя в сльозах! Великі почесті, що їх він зажив собі тут своєю хоробрістю, зіткнуться у нього вдома з такою ж великою ганьбою.

1-й дворянин Життя наше химерно зіткане з двох праж — надто міцно переплелися в ньому добро і зло. Наші чесноти записалися б, якби їх не бичували наші вади, а вади впали б у відчай, якби їх не розраджували наші чесноти.

Входить слуга.

Ну то що? Де твій пан?

Слуга Він зустрів на вулиці герцога і встиг уже з ним попрощатись. Його вельможність вирушає завтра до Франції, і герцог обіцяв дати йому рекомендаційного листа до короля.

(*Виходить*)

2-й дворянин О, це було б йому дуже до речі. Що більше там буде похвал, то графові вигідніше.

1-й дворянин Ні, король на нього лютий, його нічим не підсоходиш... Але ось і граф...

Входить Бертрам.

Як справи, ваша вельможносте? Здається, вже далеко за північ?

Бертрам Справи? За один вечір я встиг залагодити їх аж шістнадцять! Раніше мені на кожну з них був би потрібен місяць! Отже, все по черзі. Я попросився з герцогом і його родиною, поховав дружину, відбув по ній жалобу, написав до матері, що їду додому, домовився, з ким і як їхатиму, й серед цього клопоту встиг зробити одну набагато приємнішу справу... Але остаточно я з нею ще не скінчив.

2-й дворянин Якщо вам треба ще скінчити таку важливу справу, а вранці ви їдете, ваша вельможність має з нею поспішити.

Бертрам Я не скінчив з цією справою в тому розумінні, що вона, боюся, колись нагадає мені про себе... Але бог з нею! Ну то як, відбудеться розмова між солдатом і блазнем? Приведіть сюди цього фальшивого сміливця, що дурив мене, наче той ворожбит, котрий завше віщує надвое.

2-й дворянин Приведіть його!

Солдати виходять.

Наш хвалько просидів цілу ніч у колодках!

Бертрам Дарма, колодки йому більше пасують, ніж остроги, яких він не заслужив. Як він тримається?

2-й дворянин Я вже сказав вашій вельможності: він зовсім не тримається— його тримають колодки. Але відповім у тому розумінні, яке вкладаєте в ці слова ви: він голосить, наче перекупка, що розлила молоко. Він вирішив, що Морган — чернець, і признався йому на сповіді в усьому — починаючи з дитячих гріхів і кінчаючи пригодою, що запроторила його в колодки. Як ви гадаєте, що він намолов?

Бертрам Сподіваюсь, про мене — нічого?

2-й дворянин Ми все за ним записали й прочитаємо при ньому записане. Там є й про вас. Майте терпіння дослухати все до кінця.

Солдати вводять Пароля.

Бертрам Із зав'язаними очима! Хай ти скажишся! От побачите, він не скаже про мене й півслова!

1-й дворянин Т-с-с... Це ж гра в піжмурки. Портотарта-росса!

1-й солдат Він наказав піддати вас тортурам. А може, ви заговорите й без цього?

Пароль Скажу все, що знаю, без жодної принуки! Якби ви навіть почали мене смажити, немов млинця, я й тоді б не зміг нічого додати!

1-й солдат Боско чімурчо!

1-й дворянин Боблібіндо чікурмурко!

1-й солдат Мій генерале, у вас таке м'яке серце!.. Генерал наказує тобі відповісти на ті питання, що я тут записав.

Пароль Я казатиму лише чисту правду, як правда й те, що я хочу жити.

1-й солдат

(читає)

«Насамперед допитати, скільки в герцога кінноти». Відповідай!

Пароль П'ять чи шість тисяч шабель, але всі — нікчеми, нездатні до бою, загони розпорошені, а командири — погань, запевняю вас своїм добрим ім'ям і честю. Клянусь життям.

1-й солдат Так і записати?

Пароль Пишіть. Як треба, я присягну на чому завгодно.

Бертрам Його вже не виправиш. Ну й мерзотник!

1-й дворянин

(стиха)

Помиляєтесь, графе, це наш месье Пароль, доблесний вояк, і в нього, як він сам любить говорити, зав'язана в вузол на його шарфі вся стратегія війни, а вся її тактика — в піхвах шпаги!

2-й дворянин

(стиха)

Ні, тепер я вже ніколи не довірятиму людям, що тільки й знають охайно носити зброю та чепуритися.

1-й солдат Записав.

Пароль Я сказав «п'ять чи шість тисяч шабель...» Але щоб я вже був зовсім точний, запишіть: «Або десь біля того...» Я маю намір говорити чисту правду.

1-й дворянин Тут він справді близький до істини.

Бертрам Проте цього ви йому не поставите в заслугу, — це не той випадок, коли треба говорити правду.

Пароль І не забудьте приписати: «Командири — погань».

1-й солдат Я записав.

Пароль Величезне вам спасибі! Як правда — то правда: рідкісна погань.

1-й солдат

(читає)

«Спитати, скільки в них піхоти». Відповідай.

Пароль Повірте, паночку, якби мені лишалося жити навіть годину, я й тоді сказав би вам ширу правду. Зараз, зараз... У Спуріо — півтори сотні, у Себастіана — так само, у Корамбо — стільки ж, у Жака — стільки ж. У Гультіяна, Козьми, Лодовіко й Граті — по двісті п'ятдесят у кожного. У моему загоні, в Чітофера, Вомона та Бенті — теж по дві з половиною сотні. Отож на загал, якщо рахувати й нікудишніх, назбирається тисяч до п'ятнадцяти. Проте добряча половина з них побоїться струсити сніг зі своїх плащів, щоб не розсипатися на мотлох.

Бертрам Що ми з ним зробимо?

1-й дворянин Нічого! Можемо лише подякувати. Спитай його про мене, про мою вдачу, чи любить мене герцог, і таке інше.

1-й солдат Це у мене є.

(*Читає*)

«Спитати, чи є в таборі такий собі капітан Дюмен, француз. Як ставиться до нього герцог, чи хоробрий і чесний він чоловік; який у нього вояцький досвід? А головне — чи не можна підбити його на бунт проти герцога, пообіцявши йому за це добрячий гаман золота?» Ну? Що тобі про це відомо?

Пароль Можна, я відповім по кожному пункту окремо?

1-й солдат Давай. Чи знаєш ти капітана Дюмена?

Пароль Знаю! В Парижі він служив за підмайстра в одного кравчика. Звідти його вигнали, бо від нього зачереватіла шерифова годованка — вона була несповна розуму та ще й німа, отже, не могла сказати йому «ні».

Перший дворянин замахується на Пароля.

Бертрам Ні-ні, прошу вас, не давайте волі рукам, хоч він і справді вартий того, щоб йому на голову впала перша-ліпша черепиця.

1-й солдат Добре... І що ж, цей капітан тепер у флорентійському таборі?

Пароль Наскільки я знаю, він тут, паршивець.

1-й дворянин Не кидайте на мене таких поглядів, зараз ми дещо дізнаємось і про вашу милість.

1-й солдат Які ж у нього стосунки з герцогом?

Пароль Які стосунки? Герцог знає його тільки як недотепного офіцера, що служить у мене, і днями писав мені, щоб я вигнав його з загону. Здається, цей лист у мене в кишені.

1-й солдат Он як! Тоді ми тебе обшукаємо.

Пароль Ой, ні-ні! Я зовсім забув — його нема, він лишився в наметі, там у мене цілий жмут листів від герцога.

1-й солдат А це не він? Тут якась записка. Прочитати?

Пароль Н-не треба... то, напевне, щось інше.

Бертрам Наш товмач добре увійшов у свою роль.

1-й дворянин Молодчага!

1-й солдат

(читає)

«Діано славна, граф — набитий дурень,
Але набитий золотом самим...»

Пароль Я ж кажу, це зовсім інше! То пересторога одній чесній дівчині, флорентійці, її звуть Діаною, я її попереджую, щоб вона не вірила одному зальотникові, графові Русільйонському. Дурне хлопчисько, але страшенно охоче до дівчат! Прошу вас, пачочку, покладіть записку назад.

1-й солдат Ні, ні, я, з твого дозволу, спершу зачитаю її вголос...

Пароль Запевняю вас, я дбав лише про її честь, бо знаю графа за дуже непевного й хтивого юнака. Це справжня акула, що ковтає бідолашних дівчат, мов невинних рибок.

Бертрам Прокляття! З якого боку не глянь — паскуда!

1-й солдат

(читає)

«Коли клянеться він — не вір йому й на гріш!
Не бійся, граф — багач, хай платить він щедріш,
Торг обумовлений — уже, либонь, півділа;
А де півділа є, там вже й півгоря сміло!
Наївшись меду, граф заплатить хай за мед,—
Та краще взяти чинш од нього наперед.
Бувалий воїн я, і так скажу, Діано:
Кохай таких, як ми, а хлопчаків жени!
Ми платимо за все відразу й без обману,
А граф і тут втече, як втік він від жони.
Я замість графа сам його зіграю роль,—
Твій, як шепнув тобі на вухо я,—

Пароль»

Бертрам Я прожену його крізь стрій, прописавши йому ці ідіотські віршики на лобі!

2-й дворянин Нащо так хвилюватись, це ж ваш найліпший приятель, славетний знавець усіх мов і могутній воїн!

Бертрам Досі я гидував лише котами, тепер він мені гірший за шолудивого кота!

1-й солдат Кепські твої справи: генералове обличчя виказує, що він от-от накаже повісити тебе на першій-ліпшій гілляці.

Пароль Не вбивайте мене, заради всього святого, я хочу жити! Смерті я не боюсь, але в мене так багато гріхів, що я хотів би спокутувати їх увесь останок життя. Жити — абиде й абиди,— у в'язниці, в колодках,— але жити!

1-й солдат Не знаю, чим тобі можна допомогти; хіба що ти сам у всьому чесно признаєшся... Отже, вернімося до капітана Дюмена. Ти розповів, яку він має репутацію в герцога і який він хоробрый. А що ти скажеш про його чесність?

Пароль Як ви сказали, паночку,— про його чесність? Йому хоч би що вкрасти — навіть яйце з монастиря! А щодо гвалтування чужих жінок — він страшніший за Несса, поряд з його кривоприсяжництвом всі Гераклові подвиги — дитячі забавки! Він бреше так доладно, що здатен ошукати навіть саму істину! Пияцтво — його найвища чеснота, бо він напивається, як свиня. Він, лише коли спить, нікому не завдає шкоди, хіба що постільній білизні. Але його вже всі знають і кладуть спати на солому. Про його чесність можна додати небагато, а саме: в нього є все, чого не варто мати чесній людині, і нема нічого з того, що їй слід мати.

1-й дворянин Знаєте, він починає мені подобатись.

Бертрам За що? За такий комплімент вашій чесності? Як на мене, хай би він не дожив і до ранку! Для мене він тепер лише кіт, шолудивий кіт!

1-й солдат А який у цього Дюмена вояцький досвід?

Пароль О, тут він великий мастак — служив колись барабанщиком у трупі англійських комедіантів!.. Не говоритиму зайвого, але нічого більше про його вояцькі подвиги не знаю. А втім, брешу: в тій-таки Англії він навчав рекрутів здвоювати ряди на плацу, що зветься Майл-енд. Самі бачите, я б радо згадав усі його заслуги, та не певен, що вони в нього були.

1-й дворянин Мерзотник із мерзотників. Він вартий уваги як рідкісне диво!

Бертрам Чуми на нього нема! Кіт, та й годі!

1-й солдат Якщо він у всьому такий, як ви кажете, то нічого й питати, чи можна його підкупити.

Пароль Голубчику мій, за чверть еку він продасть вам свою надію на вічне спасіння і спадкове право на неї, на віки вічні позбавивши цього скарбу всіх своїх нащадків!

1-й солдат А що ти можеш сказати про його брата, капітана Дюмена-другого?

2-й дворянин Навіщо про мене питати?

1-й солдат Який він?

Пароль Обидва — з одного воронячого гнізда! Не доріс до брата в крашому, зате переріс у гіршому. Такий страхополох, що куди там братові, хоч того в боягузстві важко переплюнути. Під час відступу випередить найпрудкішого, а коли наступ — його почнає судомити.

1-й солдат Якщо ми пообіцяємо тобі життя, ти зміг би зрадити флорентійців?

Пароль Міг би. А заодно й начальника їхньої кінноти графа Русільйона!

1-й солдат Я доповім усе генералові й перекажу тобі його присуд.

Пароль

(убік)

Я не хочу нічого більше чути про барабани! Хай усі ваші барабани луснуть! Який же я йолоп! Лише аби вислужитись і пошити в дурні оте розпусне графське щеня, я вскочив у таку біду! Але хто міг знати, що тут засідка?

1-й солдат Гай-гай, нічого не вдієш, голубе, доведеться тобі вмерти. Генерал каже: той, хто так запопадливо виказав усі військові таємниці й так паскудно ганив людей, яких усі шанують, не здатен ні на що путне. Отже, тебе стратять. Гей, кате! Рубай йому голову!

Пароль О, змилюйтесь! Я хочу жити! Хоч очі розв'яжуть!

1-й солдат Це можна. Попрощайся зі своїми друзями.

(Знімає йому з очей пов'язку)

Поглянь навколо: ти когось тут знаєш?

Бертрам Доброго ранку, благородний капітане!

2-й дворянин Боже вас благослови, капітане Пароль!

1-й дворянин Спаси вас господи, благородний капітане!

2-й дворянин Капітане, може, переказати вітання панові Лафе?
Я повертаюсь до Франції.

2-й дворянин Шановний капітане, чи не переписали б ви мені свого сонета до Діани, що ви його створили на честь графа Русільйонського? Я б забрав його у вас силоміць, але, самі розумієте, я такий жакливий боягуз, що... Бувайте здорові.

Бертрам та дворяни виходять.

1-й солдат Ну, капітане, знищено вас упень. Тільки й лишилося вашого, що шарф, зав'язаний вузлом.

Пароль Такою змовою хоч кого занестиш.

1-й солдат Якби вам поталанило знайти на землі країну, де жінки вкрили себе такою ж ганьбою, ви могли б стати там за родоначальника племені безсоромних. Прощайте, пане! Я теж вертаюсь до Франції і неодмінно розповідатиму там про вас.

(Виходить разом із солдатами)

Пароль Спасибі і на тому! Мав би я
Нижніше серце — вмить би врізав дуба!
Не хочу більше бути капітаном!
Я хочу смачно їсти й м'яко спати,
Як капітан; а бути ним — дай спокій!
Проте зухвальцям треба стерегтись,
Бо можуть надійти такі часи,
Коли усіх нахаб в осла запишуть...
Меч, вкрийсь іржею! Серце, прохолонь!
Ні, не пече мене ганьби вогонь!
Забрьюхавшись по вуха у болоті,
Я проживу спокійно й в соромоті!
Усім знайдеться місце на землі!
Такі ж, як я, не гинуть взагалі!
Я ще зустріну не одну зорю!
Одурено мене — я інших одурю
Отож вперед!

(Виходить)

СЦЕНА 4

Флоренція. Кімната в домі вдови.

Входять Гелена, вдова та Діана.

Гелена Не кривджу вас. Зарукою цього
Король французький стане вам, якого
Увесь шанує християнський світ.
До ніг йому впаду й свого доб'юся.
Колись йому життя я врятувала;
Така велика послуга, як ця,
Не викресала б «Дякую!» хіба що
З грудей крицевих дикого могола!

Його величність зараз у Марселі.
Ми рушимо туди. Кохання жертва
Для всіх, хто знав мене, уже я мертва.
Війні кінець, і в Русільйон чимдуж
Помчати має мій зраділий муж.
І раптом я з'явлюсь йому на очі!

Вдова Я, пані, прислужитися вам хочу!

Гелена За вашу доброту і службу гожу
Віддячу вам усім, чим тільки зможу.
Хіба не бог послав мене сюди
Добряче віно справити Діані
За те, що ви мені допомогли
Так спритно повернути чоловіка?..
Хоч лаяти мені вас не з руки,—
Химерний ви народ, чоловіки!
Вночі солодким вам буває те,
Що ви удень нещадно ганьбите,
Хіть ваша тим, що шпетила сама,
Втішається, як іншого нема!..
Та годі... Прошу вас, Діано,
Ще трохи потерпіть. Допоможіть мені.

Діана Якби за вас і смерть прийняти мала,—
Померла б я, бо дуже вас люблю.

Гелена Надійде і для нас гаряче літо,
І терни зацвітуть пахучим цвітом,
І квітів буде більше, ніж шпильок!
Рушаймо! Вже готовий наш візок.
До щастя не йдемо ми навпростець,
Та діло хвалить завсігди кінець!
Хоч як би з нас не кпили раз у раз,—
Все добре, що кінчається гаразд!

Виходять.

СЦЕНА 5

Русільйон. Кімната в замку графині.

Входять графиня, Лафета та блазень.

Лафета Ні, ні, ні! Ваш син знався там з одним жевжи-
ком, чім бридким шафраном можна було б пофарбувати всіх на-
ших жовторотих, усю нашу зелену молодь, глевку, як недопечений

хліб. Якби не той голочванько, не той червонохвостий джміль, ваша невістка була б жива й досі, а син ваш сидів би вдома й мав би шану від короля.

Графиня Хай би я його не знала й зовсім! Померла найдобочесніша з жінок, будь-коли створених природою! Якби вона була плоть від плоті моєї і в час пологів завдала б мені найтяжчих мук, я й тоді б не любила її більше, ніж тепер!

Лафе Так, гарна була жінка, дуже гарна. Перебереш не одну тисячу салатних пучечків, перше ніж знайдеш такий листочок, як вона.

Блазень І справді, пане, вона була наче той розмарин або навіть як рута-м'ята!

Лафе Дурню, цих трав не кладуть у салату, їх нюхають, підносячи до носа!

Блазень Звідки ж мені знатись на травах, пане,— я що, Навуходонор?

Лафе А сам ти для себе хто — дурень чи сучий син?

Блазень Дурень — коли служу жінці, і сучий син — коли служу чоловікові.

Лафе Ось як! А в чому тут різниця?

Блазень Бачте, я можу переспати з його жінкою і служити йому.

Лафе Ти й справді тоді сучий син — на такій службі.

Блазень А його жінці я служитиму своєю іграшкою — блазеньським жезлом.

Лафе Згоден з тобою — ти і дурень, і сучий син.

Блазень До ваших послуг.

Лафе Ні, ні, ні.

Блазень Якщо не можна служити вам, спробую прислухатися такому ж високому вельможі, як ви.

Лафе Він француз?

Блазень У нього є й англійське ім'я, хоч його фізіономія здебільшого палає жагою на французький штиб.

Лафе Хто ж це такий?

Блазень Чорний Принц, пане, інакше кажучи — Князь тьми, або ще інакше — сатана.

Лафе Гаразд, бери мого гаманця. А втім, даю тобі його не для того, щоб зманити тебе від твого принца. Служи йому й далі.

Блазень Я селюк, пане, у нас не шкодують хмизу на багаття, а мій принц завше підтримує біля себе добрячий вогонь! Нема сумніву, що він володар світу,— отже, хай собі вельможне панство юрмиться біля його трону! А я волів би мати хатинку з вузькими дверима, куди б не могла протиснутись черевата розкіш. Звісно, хто скромний, може, й пролізе, але більшість дуже ніжна й чутлива і віддає перевагу дорозі, встеленій квітами, а вона завжди кінчається широкою брамою і великим вогнем.

Лафе Гаразд, забирайся геть — стежкою, яку сам собі обрав, бо ти вже мені набрид. Попереджаю тебе про це, бо не хочу з тобою лаятись. Іди. Та подбай, щоб доглянули моїх коней. Тільки гляди мені — без жартів!

Блазень Якщо й будуть, то лише товстошкурі, як пасує конячій породі.
(*Виходить*)

Лафе Злий і гострий на язик! По слово до батька не ходить!

Графиня Так! Мій небіжчик чоловік дуже його любив, і, вволивши його волю, я залишила цього блазня при собі. Ось він і вирішив, що тут йому все дозволено. Меле казна-що!

Лафе А мені він подобається... Проте я маю з вами поговорити. Почувши про цю смерть і про те, що син ваш вертає додому, я звернувся до його величності з проханням замовити слово за мою дочку. Пригадуєте, як вони були ще дітьми, король сам заговорив про їхній шлюб? Тепер він пообіцяв мені це знову, і я думаю, Бертрам не має кращого способу повернути королеву прихильність, аніж дати згоду на таке сватання. Що ви на це скажете, моя люба графине?

Графиня Чудовий намір, я б дуже зраділа, якби він шаливо збувся.

Лафе Його величність їде сюди з Марселя. Ви не повірите — він став такий жвавий, ніби йому тридцять років! Узавтра він буде тут. Мені про це сказала певна людина, вона рідко помиляється.

Графиня Я рада побачити короля ще раз — перше ніж помру. Син мені пише, що до вечора приїде. Запрошую вас на їхню зустріч, любий Лафе.

Лафе На яких правах я міг би на ній бути, графине?
Графиня У вас для цього досить привілеїв, варто лише захотіти.

Лафе Я завжди сміливо ними користався, графине, і, хвалити бога, могу й далі користатися.

Входить блазень.

Блазень Ваша вельможність, там прибув молодий граф, ваш син, з оксамитовою пов'язкою на обличчі... Є під нею шрам чи ні, знає тільки оксамит, але пов'язка розкішна! Ліва щока добре одягнена, а права — гола.

Лафе Шляхетний шрам, одержаний у бою,— ознака честі. Гадаю, що й цей такий.

Блазень Тож я й дивлюсь, що обличчя в нього пашить, як підсмажене січене м'ясо!

Лафе Ходім йому назустріч! Хочеться поговорити з юним героєм!

Блазень Та їх там — хоч греблю гати! Усі в карколомних капелюхах з надзвичайно чемним пір'ям, де кожна пір'їна до всіх кланяється та всім киває.

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА I

Марсель. Вулиця.

Входять Гелена, вдова, Діана та двоє слуг.

Гелена Шалений чвал на цих поштових конях
Без сну та відпочинку вас втомив.
Що вдієш? Та якщо не відрізняли
Ви дня від ночі і змогли знести
Всі труднощі дороги ради мене,
То знайте-бо, що вдячності моїй

Немає меж, і вже ніщо не зможе
Нас роз'єднати. У щасливу мить...

Входить королівський сокольничий.

...Ось хто сказати міг би королю
Про мене! Звісно, тільки б захотів!
Спаси господь вас, пане!

Сокольничий Вас також.

Гелена Ми з вами зустрічались при дворі.

Сокольничий Цілком можливо.

Гелена Сподіваюсь я,
Що поголос про вашу доброту
Не був пустою пліткою тоді,
І я, в тяжкій пригузі опинившись,
Примушена тепер без церемоній
У вас просити широї підмоги;
Повік я буду вдячна вам за неї.

Сокольничий Підмоги? В чому саме?

Гелена Згодьтесь, пане,
Цього листа вручити королю
Й умовити його, як ваша ласка,
Щоб він мене до себе допустив.

Сокольничий Спізнались ви. Нема його.

Гелена Нема?

Сокольничий Вночі поїхав спішно.

Вдова Все пропало!

Гелена Не вірю я! Хоч доля й проти нас,
Все добре, що кінчається гаразд!
Куди ж він поспішив так? У Париж?

Сокольничий До Русільйона. Я спішу туди ж.

Гелена О пане мій! Оскільки ви раніш
Побачите ласкавого монарха,
Віддайте цей папір йому до рук.
Повірте, він приємний владареві,
І вам король подякує за це.
Я ж поспішу за вами швидко так,
Як тільки зможу.

Сокольничий Все для вас зробию.

Гелена І ви не пошкодуєте за тим...
Скажіть, хай коней запрягають знову!
Та не баріться!

Виходять.

СЦЕНА 2

Русільйон. Внутрішній дворик у замку графині.

Входять блазень та Пароль.

Пароль Ласкавий месье Лаваш, передайте цього листа панові Лафе. Раніше ви мене впізнавали, як я бував у чистішій одежі. Тепер Фортуна виваляла мене в багнюці, й від мене добряче тхне її неприхильністю.

Блазень О, це має бути справді чимала неприхильність, якщо з її ласки від тебе йде такий запах. Ніколи не їстиму її рибних страв! Голубе, стань трохи збоку.

Пароль Не затуляйте носа, я висловився метафорично.

Блазень Як це його не затуляти, коли в тебе такі смердючі метафори? Краще затулити носа, поки я не зненавидів усі метафори. Відійди трохи.

Пароль Я вас дуже прошу передати йому цей папірець.

Блазень Фе-е... та відійди ж далі! Щоб я передав такому вельможному чоловікові папірця з клозету Фортуни? Та ось і він сам.

Входять Лафе.

Ваша милість, тут павчить кицька Фортуни чи її шолудивий котисько (але не пахучий котик щастя), що зірвався з берега у брудний ставок її незадоволення і вивалявся там, як він сам каже, у багнюці. Робіть із цією рибкою з каламутної води, що знаєте,— вона дуже схожа на жалюгідного, хитрого, гидкого й підлого мерзотника. З висоти свого розкошування я співчуваю його знегодам і залишаю його на вашу милість.

(*Виходить*)

Пароль Мій пане, перед вами людина, понівечена пазурями Фортуни.

Лафе Чим же я можу допомогти? Пізно вже обтнати їй пазури. Чим же ви допекли Фортуні, що вона так вас подерла?

Я знаю її як досить лагідну пані, що не дозволяє негідникам надто довго водити її за носа. Ось тобі чверть екю, хай суддя замить тебе з Фортуною, мені ніколи.

Пароль Але благаю вас, вислухайте мене! Одне слово!..

Лафе Канючиш ще одного мідяка? На, а слова прибережи для себе.

Пароль Ласкавий пане, це ж я, Пароль!

Лафе А, ти все-таки хочеш чогось більшого, ніж слова? Боже милий!.. Дай-но мені руку! Як там твій барабан?

Пароль Паночку мій хороший, згляньтесь, ви перші розкусили мене.

Лафе Як? Хіба? Я перший тебе і виплюнув!

Пароль Від вас залежить знову ввести мене тепер у ласку, пане, коли вже ви мене з неї вивели!..

Лафе Ох ти ж негіднику! Хочеш, щоб я разом грав роль і господа бога, і диявола? Один, так би мовити, тебе запашає, а другий — рятує?

Чути сурми.

О, це король, упізнаю його сурмачів! Зайдеш потім до мене. Вчора ввечері мені все про тебе розповіли. Але хоч ти дурний і підлий, їсти тобі однаково треба... Забирайся!

Пароль Молитиму за вас бога!

Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Кімната в замку графині.

Сурми. Входять король, графиня Лафе, вельможі, дворяни та почет.

Король В її особі втративши перлину
Неоціненну, ми самі збідніли.
Засліплений упертістю, ваш син
Не зміг її належно оцінити.

Графиня Минулого не вернеш, мій королю.
То був звичайний нерозважний спалах,

Юнацький шал, що підлива оливи
У той вогонь, де вигорає розум.

Король Графине, я давно йому пробачив
І все, що сталося, начисто забув.
Хоч помста вже була над ним зависла!

Лафе Наш юний граф,— даруйте, що втрчусь,—
Наш юний граф зневажив нас усіх:
І короля, і матір, і дружину.
Але найдужче скривдив сам себе,
Бо втратив ту, чия шляхетна врода
Усіх без винятку причарувала,
Чії слова, як музика, звучали
Для нас усіх. Найбільші гордії
За честь вважали б слугувати їй.

Король Хвалить, що збігло — забавка сумна,
Та жаль за ним ще серце розтина.
Нехай увійде. Згода й мир між нами,
І я йому нічим не докорю.
Він може не просити в нас прощення,
Бо вже причина помилки його —
В могилі, і її гіркі останки
Ми вкриєм забуттям... Нехай увійде
Не як злочинець — просто як чужий.
Скажіть йому — так наказав король.

Придворець Іду, мій повелителю.
(*Виходить*)

Король Про шлюб
Із вашою дочкою що він каже?

Лафе Що віддає себе у ваші руки.

Король Тоді й весілля скоро! Маю я
Листи, де хвалять нашого героя!

Входить Бертрам у супроводі
придворця.

Лафе І без листів у нього вигляд бравий!

Король Я — день, який об'єднує в собі
Всі пори року: знайдеш у мені ти
І сяйво сонця, й лютний градопад.
Та вітер хмари розганя зловісні,

І сонце визирає із-за хмар,—
Ходи, бо розпогодилось!

Бертрам

О сір!

Я гірко каюсь нині за минуле.

Король

Забудьмо все і думаймо про завтра,
Бо швидко ми старіємо, і слід
Спішити нам, щоб бистроплинний час
Не випередив наших розпоряджень...
Чи знаєш ти дочку цього вельможі?

Бертрам

Так, мій володарю, чудово знаю.
Її я першу в юності вподобав,
Та серце не насмілилось зробити
Язик мій вісником юнацьких мрій;
Засліпленим її красою будши,
Всіх інших я спотвореними бачив;
Так сталося і з Геленою, яку
Усі навколо ревно вихваляли,
Яку і сам, як втратив, покохав я,—
Але тоді вона була мені,
Мов порошина в оці!

Король

Спритно, графе,

Ти вибачився. Що ж, таке зізнання
Почасти зменшує твою провину.
Кохання ж запізніле порівняти
З помилуванням можна після страти,
Коли, гамселячи себе у груди,
Ми кричимо у розпачі повсюди:
«Не вберегли! Загинув так ні за що!
А був же він найкращий із найкращих!»
Найближчих друзів відаєм глупоті
І їхній прах оплакуємо потім,
Любов ридає гірко біля гробу,
І каяття бере неситу злобу.
...Нехай це буде начебто подзвіння
На честь Гелени. А тепер — до діла!
Любовні подарунки для Мадлени
Негайно шли — на шлюб даю я згоду.
А ми лишаймось тут — і на дозвіллі
У тебе погуляєм на весіллі!

Графиня

Хай небеса цей шлюб благословлять!
Коли ж на нас не зійде благодать,
То, перш ніж їх з'єднають воедино,
Вже краще хай помру я.

Лафе

Підійди-но,

Мій сину, у якому родове
Ім'я моє поглинеться тепер;
Поквапся дати знак якийсь Мадлені,
Що заохотив би її негайно
Приїхати...

Бертрам знімає з пальця перстень
і віддає його Лафе.

...Небіжчиця Гелена —

Беру у свідки бороду свою! —
Була створіння ніжне та чарівне,
І бачив я на ній таку ж каблучку,
Прощаючись із нею при дворі!

Бертрам Ви помилились, інша це каблучка.

Король Ану дозволь, і я на неї гляну:
Бо поки ми з тобою говорили,
Не зводив я з перстеника очей...
(Бере каблучку)
...Це він! Колись я дав його Гелені,
Сказавши їй, що у скрутну хвилину
Вона від мене матиме підмогу,
Якщо мені покаже цю каблучку!
Як зваживсь ти відняти в неї те,
Чим завжди так Гелена дорожила?

Бертрам Королю мій! Вам вільно так казати,
Та я клянусь — ніколи перстень цей
Їй не належав!

Графиня Сину, це неправда!
Клянусь життям, вона його носила,
І він їй був дорожчий за життя!

Лафе Ручусь і я, що це її перстеник!

Бертрам Та ні ж бо, помиляєтесь ви всі!
Вона його не бачила й у вічі!
Мені цей перстень кинула з вікна
Закохана у мене флорентійка,
Гадаючи, що вільний я. Дізнавшись,
Як є, вона від мене відступилась
Не без жалю, та персня не схотіла
Забрати...

Король

Навіть сам Плутон-всевидець,
Що зуби з'їв на магії та трушках,
Не знає краще таємниць природи,
Ніж я цей перстень! Бо належав він
Мені! Я сам віддав його Гелені,—
Нехай хоч хто б тобі його вручив!
Признайся, якщо ти розуму не втратив,
Що взяв його ти в неї силоміць!
Вона всіма святими присягалась,
Що персня зніме з пальця не інакше,
Аніж тобі віддасть на шлюбнім ложі,—
Якого з нею ти не розділив,—
Або пришло мені в лиху годину!

Бертрам

Вона його й не бачила!

Король

Клянусь
Короною, що свідчиш ти облудно!
І збуджуєш в мені страшну підозру,
Якої я б позбутися хотів!
Невже ти міг вчинить таку наругу?
Та ні, не вірю... А проте... Ії
Смертельно ти зненавидів, Бертраме,
І ось її нема! Вона померла!
Мене б ніщо так не переконало
(Хіба я сам би затулив їй очі),
Як ця каблучка на твоїй руці...
Схопите його.

Варта оточує Бертрама.

Були підстави, бачу,
У мене для побоювань! І винен
Скоріше я у тім, що їм ваги
Не надавав... Візьміть його під варту
І все як слід з'ясуйте.

Бертрам

І якщо ви
Доведете, що перстень їй належав,
Вам буде значно легше довести,
Що розділив я шлюбне ложе з нею
Там, у Флоренції, куди її нога
Ніколи не ступала!

Варта виводить Бертрама.

Король

Облягли

Мене тривожні думи...

Входить сокольничий.

Сокольничий

Вінценосцю!

Не знаю, може, на́гинки я вартий,
Та ось вам лист від однієї жінки
З Флоренції, а жінка та сюди
Вже, як мені сказали, прибула.
Я, зглянувшись на розповідь і вроду
Прохачки, їй пообіцяв негайно
Супліку цю подати вам; її
Схвильованість упевнила мене,
Що справа ця стосується і вас.

Король

(читає)

«Після численних обіцянок узяти зі мною шлюб,
коли вмер його дружина, він — признаюсь вам у цьому, паленіючи
від сорому,— оволодів мною. Тепер граф Русільйон — удівець, обіт-
ниця зв'язує його зі мною, а честь свою я йому вже віддала. Але
він потайки втік із Флоренції, не сказавши мені «прощай», і я ру-
шила слідом за ним на його батьківщину шукати справедливості.
Розсуди ж мене з ним, королю, все тепер залежить від тебе.
Інакше спокусник святкуватиме перемогу, а бідна дівчина за-
гине.

Діана Капулетті»

Лафе Ні-і, я краще куплю собі зятя на ярмарку й за-
плачу готівкою, а цього жевжника мені й за так не треба!

Король Лафе, тебе порятувало небо,
Так викривши його! Впустіть прохачку!
І графа приведіть сюди хутчій!

Сокольничий і один із почту виходять.

Боюсь, графине, що життя Гелени
Обірване злочинною рукою.

Графиня Нехай закон злочинця покарає!

Варта вводить Бертрама.

Король Дивуюсь, графе: вже коли жінки,
А надто шлюбні — вам таке страхіття,

Що ви від них тікаєте прожогом
Відразу ж по обітниці священній,—
То нащо шлюб новий ви берете?

Сокольничий вводить вдову та Діану.

Хто жінка ця?

Діана Я бідна флорентійка
Із роду стародавніх Капулетті,
Мій позов прочитали ви, королю,—
Скажіть, хіба не гідна я жалю?

Вдова Державцю, я її нещасна мати.
Від кривди, заподіяної графом,
І честь моя, і старість потерпають;
Як ви нас не врятуєте, королю,
Тоді прощай і честь моя, й життя.

Король Та-ак... Підійди-но. Графе, ти їх знаєш?

Бертрам Їх? Знаю. Трохи. Та скажіть, у чім
Вони тут ще оскаржують мене?

Діана Оскаржують? Ти не пізнав дружини?

Бертрам Що ти верзеш? Вона мені чужа!

Діана Намисливши узяти іншу, хочеш
Віддати їй руку, та вона ж моя!
Віддати їй обітницю мою!
Віддати їй себе, але ж ти мій!
Ми з'єднані і клятвою, і плоттю,
І та, котра тебе захоче взяти,
З тобою має взяти і мене:
Або обох — або уже нікого!

Лафе

(до Бертрама)

Ваша репутація — не для моєї дочки. Такий чоловік їй не потрібен.

Бертрам Це жах! Королю!.. О, яка підступність!
Ну, жартував я з нею! Та не більше!
Як ви могли повірити, королю,
Що так себе зневажити я здатен?

Король Повірити? Ти віру заслужи!
І не словами — вчинками, мосьпане!

- Діана* Хай присягне, що відповідь правдиво:
Я сподіваюсь, граф не заперечить,
Що дівчиною він мене узяв?
- Король* Відповідай!
- Бертрам* Підложниця солдатська,
Вона сама до всіх на шию висла!
- Діана* О боже!.. Так мене ніхто іще
Не ображав. Не вірте ви йому.
Якби була я й справді потіпаха,
Була б мені й ціна тоді звичайна;
Хіба оцей коштовний перстень граф
Звичайній табірній повії дав би?
- Графиня* Він знітився! Бо я впізнала перстень!
Фамільний діамант цей вже ушосте
Від батька в нас до сина переходить!
Без сумніву, вона — його дружина,
Цей перстень вартий тисячі свідоцтв!
- Король* А міг би хтось підтвердити усе це?
- Діана* Тут є Пароль. Та до такого свідка
Мені, їй-богу, і вдаватись гидко.
- Лафе* Я бачив цю людину тут, королю,
Як хто б людиною назвав Пароля.
- Король* Знайти і привести його!
Один з придворців виходить.
- Бертрам* Навіщо?
Відомо всім, що це брехливий зух!
Розбешений, нахабний, віроломний,
Сама його природа неправдива,
Молотиме він все, що заманеться,—
То чим свою правдивість доведе?
- Король* У неї перстень твій!
- Бертрам* Я поясню.
Вона мені подобалась, королю,
І я почав за нею упадати,
Як юності належить легковажній.
Та, ставів наших знаючи різницю,
Зумисною холодністю своєю
Вона мене розпалювала вміло,
І я попавсь, як риба на гачок!

Краса її, привабливість, облесність
Мене схилили на її умови:
Отак вона одержала мій перстень,
А я від неї — те, що віддала б
Вона абикому куди дешевше.

Діана Я стерплю й це. Бо вже як ви зреклись
Такої благородної дружини,
Якою стати вам могла Гелена,
То годі й говорити вже про мене.
Коли нема шляхетності у вас,
Від позову свого я відмовляюсь;
Як віддасте мені мою каблучку,
Котру дала я вам взамін на вашу,
То я вам вашу миттю поверну.

Бертрам Нема у мене вашої каблучки.

Король Яка вона була?

Діана Таж геть як та
Каблучка, що у вас тепер на пальці.

Король Знайомий вам мій перстень? Справді, він
Був донедавна в нього на руці!

Діана Цей перстень віддала йому вночі я
На ложі, де ділила з ним любов.

Король Хіба? А може, кинули з вікна?

Діана Ні, я сказала правду вам, мій пане.

Бертрам Я признаюсь. Так, це її каблучка.

Король Заплутався ти, графе, і лукавиш!
Тебе дрібниця кожна пантеличить!

У супроведі придворця входить Пароль.

Про нього йшлося?

Діана Так, це він, королю.

Король Кажі всю правду, голубе, й тебе
Від графового гніву захищу я,
Як поведешся щиро. Що ти знаєш
Про нього і про дівчину оцю?

Пароль З дозволу вашої величності, мій господар був
завжди шляхетною людиною. Якщо ж і дозволяв собі дещо, то
не більше за інших паннів.

Король Ближче до діла. Він її кохав?

Пароль Авжеж, кохав! Але як?..

Король От я й питаю — як?

Пароль Ваша величносте, він кохав її так, як кохають жінок люди високого стану.

Король Тобто як?

Пароль Тобто і кохав, і не кохав.

Король Тобто — як ти і шахрай, і не шахрай. Уперше бачу такого дволикого негідника!

Пароль Ваша величносте, я бідак, і увесь — з голови до п'ят — до ваших послуг.

Лафе Пароль — чудовий барабанщик, королю, але поганий промовець.

Діана Ви можете потвердити, що граф обіцяв зі мною одружитися?

Пароль Щиро кажучи, я знаю більше, ніж можу розголосити.

Король Ти не хочеш розповісти всього, що знаєш?

Пароль Ні, з дозволу вашої величності, я хочу! Я був у них за посередника. Так, він її кохав! Кохав шалено, до нестями, бо весь час торочив мені щось про сатану, муки пекла, лютих фурий і всяке таке чортівиння. Вони мені довіряли, і я знав, що він з нею спить, що обіцяв з нею одружитися і ще багато такого, за що мені перепаде, як розпатякаю. Отож я краще помовчу.

Король Ти й так уже сказав майже все — крім того, хіба що вони повінчались. Але ти надто хитрий у своїх свідченнях, тому відійди.

Отож цей перстень — ваш?

Діана Так, мій королю!

Король А звідки він у вас? Чи хто вам дав,
Чи ви його купили десь випадком?

Діана Ніхто не дав, ніде я не купила.

Король Позичив хтось?

Діана Та ні, й не позичав.

Король Знайшли десь?

Діана Ні.

Король Нічого не збагну.

Якщо його нізвідки не взяли ви,
То як же ви могли його віддати?

Діана А я його йому й не віддавала!

Лафе Ваша величносте, ця жінка — наче спритна рукавичка: хочеш — натяг на руку, а хочеш — стяг!

Король Цей перстень мій! Я дав його Гелені!

Діана Так, може, й ваш. А може, і її.

Король Геть, геть її! Вона мене дратує!
В тюрму її! І графа звідси — геть!
І як не скажеш, звідки в тебе перстень,
Години ти не проживеш — клянусь!

Діана Сказала б, та не можу!

Король Годі! Геть!

Діана Але за себе я поруку дам.

Король Не треба! Ти й мені тепер здаєшся
Звичайною повією.

Діана Клянусь
Юпітером: як знала чоловіка
Бодай хоч раз я — то хіба що вас!

Король Чому ж ти звинувачуєш Бертрама?

Діана Бо винен він — і водночас не винен.
Я дівчина — в тім можу поклястись,
Хоч він вам присягне, що я брешу.
Бо він не зна, що цноти не збулась я.
Володарю, повір, я не блудниця!
Я дівчина незаймана, клянусь!
Або ж мій чоловік — оцей дідусь!
(Показує на Лафе)

Король В тюрму її! Вона глузує з нас!

Діана Матусю, приведіть мою поруку.

Вдова виходить.

Ще мить, королю, і володар персня
Зайде сюди і виправда мене.
Того, хто тут честив мене, прощаю,

Бо кривди граф мені не заподіяв:
Що ложе осквернив моє, він зна,
При тому понесла його жона
І вже дитя під серцем відчува.
А як небіжчиця? Вона жива.
Оце вам і розгадка.

Входять вдова та Гелена.

Король Дивно, дивно!
Чи не чаклун мені морочить зір?
Його дружина ти чи тільки тінь?

Гелена Величносте! Я справді тільки тінь
Його дружини! Назва, а не суть.

Бертрам І назва, й суть! Прости, прости мені!

Гелена Ох, чоловіче! До утіх охочий,
Як пестив ти мене тієї ночі,
В п'їтмі не розпізнавши від нестями!
Ось перстень твій. А ось і лист. Той самий:
«Коли моїм заволодієш перснем...»
«Коли від мене ти зачнеш дитину...»
Дотримала умови я. І двічі
Тебе завоювала, чоловіче!

Бертрам Якщо вона, королю, розтлумачить
Мені ясніше, що усе це значить,
Кохатиму її я все життя!

Гелена Як согрішила я бодай хоч раз,
Хай доля і закон розлучать нас!
...Матусю любя, чи не вас я бачу?

Лафе Ось-ось, мов від цибулі, я заплачу...
(До Пароля)

Позич мені носовичка, добрий барабанщику... Спасибі... І приходь
до мене, я,— хай уже так,— візьму тебе до себе за блазня. Тільки
облиш свої поклони, в тебе це виходить просто жахливо.

Король

(Гелені)
Розповіси як слід про всю пригоду,
Щоб ми відчули повну насолоду!
(До Діани)
Незайманице-квітко, на додачу
За все я щедрим посагом віддячу.

Неважко здогадатися, що ти
Права па чоловіка зберегти
Допомогла дружині. І при тому
Сама себе не зрадила ні в чому.
Усе гаразд! Мій висновок короткий:
Гіркий початок, та кінець солодкий!

Сурми.

ЕПІЛОГ

Актор

(що грав короля)

Жебрак я знову. Скиньмо ж наш вінець,
Бо все на світі має свій кінець.
А він для нас щасливий тільки там,
Де п'еса смакувала глядачам.
Отож приходьте ще до нас не раз!
Все добре, що кінчається гаразд!

Всі виходять.

С. 408. *І сам Неоптолем, боєць предивний...*— Гектор називає так Ахілла. Шекспір, мабуть, вважав, що Неоптолем — це не власне ім'я сина героя, а ріднинне.

С. 409. *Персей* (гр. міф.) — герой, син Данай та Зевса, що запліднив її, прийшовши у вигляді золотого дощу.

С. 410. *Пегас* — чарівний крилатий кінь, що народився з тулуба забитого Персеєм чудовиська Горгони Медузи.

Мов олімпійський досвідний боєць...— В спортивних змаганнях на честь Зевса Олімпійського (Олімпіадах) брали участь найсильніші бійці з усієї Греції. Тут могутній, досвідчений воїн.

Знав я твого й діда, Раз бився з ним.— Мається на увазі діл Гектора троянський цар Лаомедонт, дочку якого Гесіону врятував від морського чудовиська Геракл. Та Лаомедонт не виконав обіцянки віддати рятівникові своїх чарівних коней. Геракл вирушив у похід проти Трої, в якому брав участь Нестор.

С. 419. *Клянусь Діаною й її дівчатьми...*— Почтом богині місяця Діани були зірки.

С. 422. *Червоними, як серце Марса, що Венера запалила.*— В одному з грецьких міфів розповідається про пристрасть бога війни Ареса (Марса) до богині кохання Афродіти (Венери). Цей сюжет використано в «Іліаді» Гомера.

С. 424. *Що більше леву личить, ніж людині.*— В «Природничій історії» Плінія розповідається, що лев ніколи не нападає на тварин, які покірливо схиляються перед ним.

С. 428. *Кентавр Стрілець* (гр. міф.) — *Кентаври* — міфічні створіння, напівлюди-напівкони. За «Іліадою» Гомера деякі з них, як наприклад, кентавр Стрілець, бились під час Троянської війни на боці царя Пріама.

С. 432. *Гектор падає.*— В жодному з сюжетних джерел Шекспіра не розповідається про віроломне вбивство Гектора Ахіллом.

С. 434. *Ніоба* (гр. міф.) — дружина фіванського царя Амфіона. Мала 12 дітей (пізніші легенди поступово збільшують цю цифру до 20). Сповнена гордощів цариця почала глузувати з богині Латони, яка мала лише двох дітей: Аполлона й Артеміду. Тоді юні боги вбили дітей Ніоби, а вона сама скам'яшала з відчаю.

С. 435. *За місяць-два складу я заповіт.*— Ці слова Пандара найчастіше тлумачать як обіцянку драматурга закінчити історію Троїла в іншій п'єсі, яку буде показано на сцені за два місяці.

КІНЕЦЬ ДІЛО ХВАЛИТЬ

Комедія вперше була надрукована in folio 1623 р. Ф. Мезез у списку творів Шекспіра (1598) згадує п'єсу під назвою «Випагороджене кохання», текст якої не зберігся. Певно, йшлося саме про цю комедію.

Час її написання точно не встановлений. Текст комедії схожий як на ранні, так і на пізні твори Шекспіра. Діалоги, наприклад, написані римованими дво-віршами, які широко використовувались драматургом у перших його творах, насамперед у «Марних зусиллях кохання». До речі, назва цієї комедії виразно перегукується з заголовком п'єси, згадуваної Мерезом. Згодом Шекспір відмовився від такого стильового прийому, зберігши двовірші для виділення штучної мови персонажів-акторів (наприклад, у «Гамлеті»). Фабула комедії контрастна щодо «Приборкання норовливої», являючи собою інший варіант тієї ж самої сюжетної ситуації. Водночас стиль основного тексту близький до пізніх комедій Шекспіра, наприклад, до «Міри за міру». Про завершення праці над п'єсою саме в цей час говорить її тема: конфлікт почуття і станових забобонів,— тема, яка набуває особливої популярності в англійській драматургії перших десятиріч XVII ст. До неї звертався багато хто з сучасників Шекспіра: Т. Гейвуд, Т. Деккер, Д. Вебстер та ін.

Різностильовість тексту, численні друкарські помилки, важкі місця надзвичайно ускладнюють питання точного датування комедії. Деякі дослідники вважають, що п'єса — результат колективного авторства. Її творцем називають також другорядного драматурга Чепмена. Є припущення, що комедія Шекспіра була відредагована кимось із менш талановитих його сучасників. Найвірогіднішою, однак, здається гіпотеза про існування двох варіантів тексту, перший з яких був написаний Шекспіром між 1592—1595 рр. Цей варіант міг бути в 1603—1604 рр. відредагований і доповнений драматургом.

Фабульним джерелом комедії стала дев'ята новела третього дня «Декамерона» Дж. Боккаччо, знайома Шекспірові за англійською обробкою У. Пейнтера. Шекспір цілком зберігає структуру новели, не вносячи ніяких змін до її сюжету. Проте характери в комедії розроблені значно глибше. Особливе місце займає образ короля Франції, що в Боккаччо виступає як другорядний персонаж. Саме в його уста вкладає драматург справді гуманістичні слова про самцінність людської особистості, яка багатством свого внутрішнього світу долає всілякі станові забобони. В Боккаччо король вважає шлюб Жілетти Нарбоннської та графа Русільйонського все-таки нерівним і згоджується на нього лише тому, що дав уже слово. Персонаж Шекспіра шире обурений нерозумною чванливістю Бертрама, який відмовляється стати чоловіком Гелени. Демократична лінія підсилюється введенням до комедії образу матері Бертрама, графині, яка підтримує Гелену й засуджує стану пиху сина. Прагнення до поглибленого психологічного аналізу владі Бертрама зумовило введення до п'єси образу його слуги Пароля, чії поради спричиняються до появи поганих схильностей у молодого графа.

В основі трагедії традиційна для Шекспіра тема: боротьба юного, природного за своєю пристрастю героя з усіма перешкодами, що виникають на шляху його почуття. П'єса пронизана духом Ренесансу, виразницею якого є насамперед Гелена. Дочка простого лікаря з Нарбонни близька таким героїням Шекспірових комедій, як Юлія з «Двох веронців», Порція з «Венеціанського купця», Віола з «Дванадцятої ночі». Пустотлива, хоробра й рішуча, Гелена без вагань бореться за своє щастя. Кинутий дружині Бертрама зовсім не властива покірливість: вона діє, бореться, завойовує своє право на любов. Шекспір наділяє свою героїню

розумом і вродою, гармонією внутрішнього й зовнішнього, що становить суть ренесансного розуміння досконалості людської особистості. Видаючи себе за Діану, в яку закоханий Бертрам (мотив переодягання був наявний у «Венеціанському купці» та «Дванадцятій ночі», мотив підміни на шлюбному ложі використовується в «Мірі за міру»), Гелена виконує вимоги чоловіка, які, здавалося б, неможливо виконати. Завершується дія комедії одруженням героїв.

Фінальний триумф кохання не ставить, проте, «Кінець діло хвалить» в один ряд із ранніми, «романтичними» комедіями Шекспіра. П'єса має зовсім іншу тональність, тут по-новому розставлено акценти в розвитку центральної теми, що особливо позначилось на системі образів комедії. Звичайно в центрі дії ранніх комедій Шекспіра була одна чи кілька пар молодих закоханих. Між героями могли виникати незгоди, як, наприклад, у «Сні літньої ночі» або в «Двох веронцях». Проте плутанина завжди мала ігровий характер, повинна була показати випробування любові, яка неминуче перемагала в кінці дії. Поруч із закоханими героєм та героїнею виступають незакохані друг і подруга (наприклад, Валентин на початку «Двох веронців», Меркуціо і Бенволіо в «Ромео і Джульєтті» та ін.), чия роль полягала в висміюванні надмірностей почуття. Першому плану «романтичних» героїв відповідав другий — комедійний, населений дотепними й веселими блазнями, кмітливими слугами й служницями.

Вся оця складна архітектоніка руйнується в комедії «Кінець діло хвалить». Функцію юних закоханих перебирає на себе тільки одна героїня — Гелена. Вона ж є й сполучною ланкою між верхнім і нижнім планами дії. Дочка лікаря, яка живе в домі вельможної графині Русільйонської, вона за своїм суспільним становищем ближча до комедійних, ніж до піднесено-ліричних персонажів. Позбавлена манірності, гостра на язик, Гелена весело обговорює з Паролом питання дівочої цнотливості. Вільно й невимушено почуває вона себе і в сцені обрання нареченого. В її репліках іноді звучать інтонації, що нагадують Жакнету з «Марних зусиль кохання», мамку з «Ромео і Джульєтті» і т. ін. Але Гелена така лише на початку дії. Необхідність захищати своє почуття перетворює її на героїню, готову на будь-які випробування в ім'я щастя бути разом з коханим. Сама залишає Гелена гостинний дім графині Русільйонської (в Боккаччо Жілетта бере з собою вірного дворянина й служницю), вирушаючи слідом за Бертрамом до Італії.

Італійське тло характерне для більшості любовно-«романтичних» творів Шекспіра. Італія стала для сучасників драматурга своєрідною гуманістичною утопією. Тут розігруються трагедії Ромео і Джульєтті, Отелло і Дездемони, триумфе почуття Катеріни і Петруччо, витримують усі випробування закохані з «Двох веронців». Присуття італійська тема і в комедії «Кінець діло хвалить». Дія п'єси, проте, починається й завершується у Франції. Цей сюжетний шар включає в себе промову короля на захист станової рівності, роздуми Гелени про необхідність боротьби за своє щастя, тобто безпосередньо пов'язаний із гуманістичною проблематикою комедії. А Італію перетворено на арену авантюрих перипетій сюжету: підміна Діани Геленою, уявне викрадення Пароля ворогами. Позірне в усіх цих епізодах явно превалює над сущим. Мотив несправжності характеризує й сюжетну лінію Діана — Бертрам.

Граф Русільйонський відрізняється від героїв попередніх Шекспірових комедій. На початку дії він, щоправда, своєю зневагою до почуття нагадує незакоханих персонажів раннього Шекспіра. Не чужий йому й авантюрний дух епохи. Бертрам мріє про воєнні подвиги, про захопливі пригоди. Проте в змалюванні героя соціальні риси поступово починають переважати індивідуально-неповторні, що є нетиповим для комедійних творів, драматурга. Пов'язано це з незвичайним для Шекспіра центральним конфліктом. Герої Шекспірових комедій належали до одного соціального кола: станова нерівність не була основною перешкодою на шляху закоханих. А презирство Бертрама до дочки лікаря виникло не з примх почуття (лінія Деметрія і Гелени у «Сні літньої ночі»), а з її низького, з погляду героя, соціального походження.

Бертрам — молодий аристократ, сповнений станової пихи, молодий і егоїстичний. Розгніваний наказом короля взяти шлюб з Геленою (аристократична гордість парадоксально поєднана тут із ренесансними уявленнями про право особистості на свободу вибору), герой залишає Францію. Захопленням Діаною, здавалося б, починається одужання графа від зневаги до кохання. Проте, на відміну від Протея з «Двох верошців», з яким нерідко порівнюють протагоніста комедії, Бертрам наділений не мінливістю почуттів, а нездатністю їх зазнавати. Його пристрась до юної італійки має лише чуттєвий характер, з самого початку вона позбавлена ширості справжньої любові. Ситуація, в яку потрапляє герой, це традиційне для комедійного жанру становище «обдуреного дурисвіта». Не наділений граф Русільйонський і активністю, притаманною молодим персонажам ранніх комедій Шекспіра. Єдине його самостійне рішення — це відмова від Гелени. Загалом же поведінка героя визначається або обставинами (від'їзд із Русільйона в Париж, а потім — до Італії), або згубними порадами його постійного супутника Пароля.

Порівняно з попередніми творами Шекспіра п'єса вирізняється особливою сюжетною сконцентрованою структурою. Структура ранніх комедій драматурга визначалась ритмом танцю: пари закоханих героїв то наближались одне до одного, то розлучались для того, щоб остаточно з'єднатись у фіналі. Дія цієї комедії розвивається по прямій лінії і направлена від Гелени до Бертрама. П'єса витримана в холоднуватих бляклих тонах. У ній відсутні яскраві карнавальні барви. Дія починається в Русільйоні в час жалоби по батькові Бертрама, хвороба короля виключає святковість паризьких сцен. Головна героїня Гелена одягнена то в темну жалобну сукню, то в плащ прочанки. Загальний колорит п'єси нагадує стримані тони гобелену.

Цілковитої перемоги кохання в комедії «Кінець діло хвалить» нема. Почуття Гелени, долаючи станові перепони, торжествує лише над байдужістю Бертрама. А переродження юного графа, не зовсім підготовлене розвитком основної дії, винесено за рамки сценічного часу. Герой не проходить через очисну дію страждання, перебування випадають на долю Гелени. Все це обумовило певну драматичну напруженість п'єси, яка не знімається щасливим фіналом.

Сценічна історія комедії не багата на відкриття. Серед найцікавіших її постановок на радянській сцені слід назвати спектакль студії Малого театру 1928 р., режисер Ф. М. Каверін. Комедія була вирішена в душі поетичної казки. Особливо

оригінальним було виконання ролі Гелени артисткою Н. Цветковою, яка надовго визначила вирішення таких жіночих образів, як Розалінда, Віола на сценах багатьох радянських театрів.

ПРИМІТКИ

ДО «КІНЕЦЬ ДІЛО ХВАЛИТЬ»

С. 437. *Лафе* — ім'я Лафе утворено від французького слова *feu*, що означає «вогонь». Натяк на запальний характер героя.

Пароль — ім'я Пароль означає «балакучий» (франц. *parole* — «слово»). В образі героя чимало від традиційного персонажа комедії *del arte* — «хвалькуватого воїна». Окремі його риси нагадують також риси Фальстафа. Пароль, проте, позбавлений наївності цього героя. Його цинізм провіщає таких персонажів пізніх комедій Шекспіра, як, наприклад, Терсіт і Патрокл з «Троїла і Крессіди».

Лаваш, блазень. — Ім'я героя утворено від французького слова *vache*, яке означає «корова». Лаваш позбавлений і меланхолійного смутку Феста («Дванадцята ніч»), і глибокої філософічності блазня з «Короля Ліра». Він — повторення традиційного образу блазня-базика з ранніх комедій Шекспіра.

С. 438. *Проте маю коритися волі короля, мого володаря, а відтепер і опікуна*. — Король, за давньою традицією, вважався опікуном кожного знатного дворянина, який залишався без батька.

С. 442. *...таких ревних цнотливор я б ховав поза церковною огорожею, як самогубців, що чинять замах на саму природу*. — Пароль, шоправда, в комічній, гротескній формі, викладає один з постулатів ренесансної етики: кохання — це природне почуття, і той, хто відмовляється від нього, порушує закони природи.

С. 444. *Дають свободу дії нам доля і талан, / Тільки той слабкий, хто сам собі не пан*. — Монолог Гелени — справжній ренесансний гімн на честь людини. В ньому знайшли відображення провідні для ренесансної етики утвердження самоцінності людської особистості й права її вирішувати свою долю.

Входить король Французький й... — Образ короля в п'єсі нагадує доброго та справедливого правителя з народної казки або балади. Деякі його погляди схожі до філософських міркувань брата Лоренцо з трагедії «Ромео і Джульєтта».

С. 449. *Одна з десяти? Ти перебрехав пісеньку, голубе*. — Блазень переінакшує слова давньої англійської пісні про десять синів троянського царя Пріама.

Вона вбереться поверх чорного підрясника непокірливості у білу ризу смирення. — Ще одне свідчення скептичного ставлення Шекспіра як до католицизму, так і до пуританства. Католицьке духовництво носило біле облачення, пуританське — чорне.

Діано, ти не царниця дівочтва, коли гддишся з тим, що твою бідолашну амазонку... — В античній міфології богиня Діана вважалася покровителькою цнотли-

вих. Жінки-воїниці амазонки, які не визнавали кохання, зображувались у мистецтві Відродження як поет Діани.

С. 450. *Тривкі й дошкульні тих шпильок уколи!* — Випробування кохання, яке без перешкод втрачає свою цінність, — провідна тема ранніх романтичних комедій Шекспіра («Два веронці», «Сон літньої ночі» тощо).

В твоїх очах я Спостерегла провісницю негоди, Барвисту Іріс. — Іріс (Іріда) — у грецькій міфології вважалась богинею райдуги.

С. 457. *Не бажає лисиця винограду?* — Натяк на байку Езопа «Лисиця й виноград».

...один... доторк Піпіна б міг підвести з домовини, А другий доторк змусив би і Карла Великого укласти їй сонета. — Тобто краса й розум Гелени можуть творити чудеса.

Піпін Короткий (714—768) — перший король з династії Каролінгів.

Карл Великий (742—814) — король Франції, з 800 р. також римський імператор, син Піпіна Короткого.

С. 458. *...наче звідник, Крессідин дядько.* — Мається на увазі дядько Крессіді Пандар, ім'я якого стало загальним і почало означати «звідник». Легенду про кохання Троїла та Крессіді відтворено в п'єсі Шекспіра «Троїл і Крессіда».

С. 461. *...як очеретяна обручка — для шлюбу...* — Англійська релігія. Серед англійських селян того часу існував звичай дарувати очеретяну обручку на знак кохання. Цей подарунок не мав значення шлюбної пропозиції.

С. 463. *...послідовники і Галена, і Парацельса...* — Гален — видатний грецький лікар (II ст. н. е.), автор численних наукових праць. Крім медицини, займався також математикою, філософією й юриспруденцією.

Парацельс — відомий швейцарський лікар і філософ (XVI), в наукових творах якого природознавчі спостереження поєднано з теологією та містикою. В епоху Відродження Парацельс вважали також видатним алхіміком.

С. 470. *Нащо ти начепив оці стрічки на рукави? Хочеш зробити з них штани?* — Натяк на тогочасну моду носити дуже широкі рукави, перев'язані численними стрічками. Лафе ці стрічки нагадують підв'язки на панталонах.

С. 475. *...наче той блазень у діжку з тістом...* — Англійська реалія, натяк на популярну тоді оповідь про святковий обід у лорда-мера Лондона. Гостям під час обіду було подано такий велетенський пиріг, що в ньому зміг сховатися блазень господаря.

С. 477. *Молодець! Coraggio!* — традиційне для амплуа «хвалькуватого воїна» використання італійської батальної лексики. Цей художній засіб використано також у комедії «Марні зусилля кохання» при створенні образу дона Армадо.

С. 483. «Прочанкою я йду до Якова Святого...» — Географічна неточність. Монастир св. Якова Кампостельського у Північній Іспанії, а не в Італії. Лист Гелени написаний у формі сонета.

Нехай простить мені, що, мов Юнона люта, Я зав'язала вік безжалісно йому...— Натяк на переслідування троянського героя Енея римською богинею Юноною. Цей сюжет використано в «Енеїді» Вергілія.

С. 487. *Ескал* — ім'я італійського герцога перетворюється у Шекспіра в особове ім'я багатьох персонажів («Ромео і Джульєтта», «Міра за міру»).

С. 489. *Втратити барабан — і як!* — Полковий барабан був символом вояцької слави. Його втрата вважалась ганьбою для всього полка.

С. 494. *...в німого Баязетового слуги...— Баязет (1347—1403)* — турецький султан. У 1402 р. був захоплений у полон Тимуром. Гаремі східних володарів охороняли німі раби, в яких було вирвано язика.

С. 497. *Хіба ж була такою ваша мати Тієї ночі, як зачала вас?* — Ця репліка Бертрама свідчить про згубний вплив на нього Пароля, слова якого (I, 1) він повторює.

С. 506. *Несс* (гр. міф.) — кентавр, який намагався збезчестити дружину Геракла Деяніру. Підступна порада пораненого Гераклом кентавра Деянірі — змочити одяг героя кров'ю Несса, щоб зберегти його кохання — згодом призвела до загибелі від отрути, яка з Гераклової стріли перейшла в Нессову кров.

...він навчав рекрутів здвоювати ряди на плацу, що зветься Майл-енд.— Майл-енд — місце, де за часів Шекспіра навчали військової справи бійців міського ополчення.

С. 509. *...чим брудним шафраном можна було б пофарбувати всіх наших жовторотих...—* Тодішні франги надавали своїм комірцям і манжетам жовтуватого кольору, підфарбовуючи їх шафраном.

С. 510. *Навуходносор* — син халдейського царя Набопаласара, правитель Вавілоу. Царював від 605 до 562 р. до н. е. За часів царювання Навуходносора вавілонські війська кілька разів спустошували Іудею. За біблійною оповіддю вавілонського царя за його гріхи було перетворено на бика. Він їв траву, тобто «знався на корисних травах».

С. 511. *...а вона завжди кінчається широкою брамою і великим вогнем.—* Тобто пеклом

МІРА ЗА МІРУ

П'єса вперше була видана in folio 1623 р. Видавці, мабуть, не мали її повного тексту і використали акторські списки ролей, що спричинилось, як гадають, до скорочення п'єси. Збереглися відомості про постановку «Міри